

3. ΑΧΡΗΣΤΟΣ Η ΣΧΕΣΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΥΠΑΡΞΕΩΣ ΚΑΙ ΠΙΣΤΕΩΣ

‘Ο «άντιφατικός Θεός» καὶ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ.

(J.-P. Sartre)

Τί ἐνδιαφέρον εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιάζῃ διὰ τὸ θέμα μας ὁ ἄθεος ὑπαρξιστής; Πῶς εἶναι δυνατὸν ὁ ὑπαρκτικῶς ή ὑπαρξιστικῶς σκεπτόμενος νὰ μὴ ἀποδέχεται τὴν ψηφιδωτὴν Θεοῦ; Ποίαν θέσιν λαμβάνει ὁ Χριστὸς ἐναντὶ τῆς διαλεκτικῆς ὑπάρξεως μετὰ τὴν ἀρνησιν μέσω τῶν ὑπαρξιστικῶν βιωμάτων τῆς ὑπάρξεως ὑπερτάτου “Οντος”; Τὰ ἔρωτήματα ταῦτα θὰ τίθενται εὐλόγως εἰς τὴν σκέψιν τοῦ ἀναγνώστου μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς διαλεκτικῆς πίστεως τοῦ Kierkegaard καὶ τῶν δύο διαφορών συγχρόνων φιλοσόφων. Δικαίως ὁ πολὺς κόσμος, ὁ μὴ γνωρίζων τι περὶ αὐτῶν καὶ τῶν πολυαριθμών νάλλων σοβαρῶν φιλοσόφων τῆς ὑπάρξεως τῶν ἡμερῶν μας, ἔκλαμβάνει τὸν ὑπαρξισμὸν ὃς ἄθεον καὶ μηδενιστικὸν σύστημα φιλοσοφίας καὶ ἀπορεῖ ἐπὶ τῇ πληροφορίᾳ, διὰ τὴν ὑπάρκτικὴν σκέψιν ὑπάρχει μόνον ἐν τῇ στενῇ αὐτῆς ἐπαφῇ μετὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Διὰ τοῦτο, ἡ ἐξέτασις τοῦ ἀθέου ὑπαρξισμοῦ ἐνταῦθα ἀποτελεῖ τὸ ἀπαραίτητον τέλος τῆς ἐξέτασεως τῶν διαφόρων μορφῶν σχέσεως ὑπάρξεως καὶ πίστεως, διὰ νὰ ἴδωμεν, ποία εἶναι ἡ μορφὴ τῆς ὑπαρξιστικῆς ἄθετίας καὶ διὰ ποίους λόγους δημιουργεῖται αὕτη ἐν τῇ σκέψει τοῦ ὑπαρξιστοῦ. Οὕτω θὰ δυνηθῶμεν ἐν συνεχείᾳ νὰ κατανοήσωμεν τὰ βαθύτερα αἴτια τῆς ἀρνητικῆς στάσεως παντὸς ἀθέου ὑπαρξιστοῦ ἐναντὶ τῆς ἀνάγκης ἀποδοχῆς τοῦ ἐξιλαστηρίου πάθους τοῦ Χριστοῦ. ’Αντιπροσωπευτικὴ σκέψις ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ τοῦ J.-P. Sartre, περὶ τῆς ἄθετίας τοῦ δποίου ἐγένετο ἡδη ἐπαρκής λόγος εἰς τὸ Πρῶτον Μέρος. Εἶναι, κατὰ ταῦτα, ἀπαραίτητον νὰ μελετήσωμεν κατωτέρω βαθύτερον τὴν ἄθετίαν του καὶ νὰ χαρακτηρίσωμεν ταύτην ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὅσων ἐξετέθησαν ἡδη περὶ αὐτῆς καὶ νὰ προσπαθήσωμεν νὰ συλλάβωμεν τὸ νόημα τῆς ἀσαφοῦς καὶ γριφώδους τελευταίας φράσεως τοῦ χυρίου καὶ τεραστίου ἔργου του L’Être et le Néant, ἀναφερομένην ἀπροσδοκήτως καὶ περιέργως εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ.

α. ‘Η ἀναπόφευκτος παρουσία τοῦ Θεοῦ. ’Αντιθεῖται, ἡ μορφὴ τῆς ὑπαρξιστικῆς ἄθετίας. ’Η ἄθετία τοῦ Sartre εἶναι λίαν περίεργος. ’Ο μελετῶν τὸν Kierkegaard πείθεται, διὰ εἶναι δύσκολον εἰς «ὑπάρχων—σκεπτόμενος», δηλαδὴ εἰς φιλόσοφος σκεπτόμενος ἐπὶ τῇ βάσει ὑπαρξιστικῶν βιωμάτων, ν’ ἀρνηθῇ τὴν ἐάσυτῷ αἴσθησιν τῆς τραγικῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. ’Ο μελετῶν κατόπιν τὸν Sartre ἀντιλαμβάνεται πόσον δύσκολον εἶναι ν’ ἀπαλλαγῇ εἰς ἀληθῶς ὑπαρξιστής—ζῶν ἐν τῇ σκέψει του τὰς τραγικὰς ἀντιθέσεις

μηθῇ ὁ μηδενισμός, εἰς τὸν δποίον κατεκρήμνισε τὸν ἀνθρωπὸν ὁ ἔρως πρὸς τὴν δύναμιν καὶ ἡ ἐπικράτησις τῆς συγχρόνου τεχνοκρατίας». («Αἱ Σύγχρονοι Φιλοσοφικοὶ Κατεύθυνσεις» ’Αθῆναι 1954 σ. 73).

τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δυστυχίᾳ αὐτοῦ—τῆς ζώσης παρουσίας ἴδιαιτέρως τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Σταυροῦ. Καὶ ὁ Sartre δὲν ἀπαλλάσσεται πράγματι αὐτῆς. Ζῇ ἀκριβῶς τὴν «κακὴν πίστιν» ως τὴν περιέγραψεν δὲν ἕδιος, νομίζων, ὅτι «δὲν εἶναι αὐτό, τὸ δποῖον εἶναι», ἐν τῇ βεβαιότητι δηλαδή, δὲν ζῇ πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ. Ἡ κακὴ δὲ αὕτη πίστις προέρχεται ἐκ τῆς ἀντιλήψεως, τὴν δποῖαν ἐδημιούργησε περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Heidegger, τὸν δποῖον ἐκλαμβάνει ως ἄθεον· νομίζει, ὅτι καὶ δὲν ἕδιος ἀκολουθῶν τὴν ἔδιαν περίπου «ὑπαρξιστικὴν» ὄντολογίαν, δύναται εὔκόλως, διδηγούμενος ὑπὸ ἐνδέσις ἀντιθέου ἐγωϊστικοῦ αἰσθήματος, νὰ ἔξαγάγῃ σοβαρὰ συμπεράσματα περὶ τῆς μὴ δυνατότητος ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἥθελησε νὰ ἀντιληφθῇ τὴν σοφίαν τοῦ Heidegger, ἀποφεύγοντος πᾶσαν κρίσιν ἐν προκειμένῳ ἐκ μέρους τῆς ὑπαρξιστικῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ χώρῳ τῆς πίστεως.

Ο Sartre διεμόρφωσε τὴν ἀρνητικὴν Μεταφυσικὴν ἐναντίον τῆς ἀποδοχῆς πάσης ὑπερβατικῆς 'Αρχῆς ἐπὶ τῇ βάσει κατηγοριῶν, αἱ δποῖαι δὲν ἐπιτρέπουν τοιαύτην ἀντίληψιν. Δὲν εἶναι μέχρι τέλους ἀπολύτως συνεπής ὑπαρξιστής, διότι διὰ νὰ ἀρνηθῇ τὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ, ἀρνεῖται τὴν ἔμμεσον πρὸς Αὐτὸν φορὰν τῆς ὑπάρξεως⁽¹⁾.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται δύναται νὰ ἐπεξηγήσουν τὸν λόγον, διὰ τὸν δποῖον ὁ ἀναγνώσας τὸν Kierkegaard εύρισκει κατόπιν τὸν Sartre, προσφέροντα ἀντιφατικὰς ἀποδείξεις περὶ τῆς ἀνυπαρξίας ὑπερτάτου "Οντος.

Πράγματι, αἱ ἀποδείξεις αὗται — ως ἐγνωρίσαμεν ταύτας εἰς τὸ Πρῶτον Μέρος. 150 — εἶναι τόσον ἀτοποι, αὐθαίρετοι καὶ ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὸν ὑπαρξιμὸν αὐτοῦ, ὡστε μᾶλλον ως ἐνδείξεις τῆς ἀναποφεύκτου, ἀλλὰ φοβερᾶς παρουσίας τοῦ Θεοῦ δύνανται νὰ ἐννοηθοῦν. Τί θὰ ἔλεγεν ὁ Kierkegaard, ἐὰν ἔβλεπε, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἔδικῶν του κατηγοριῶν, ἔνεκα τῆς πειστικότητος τῶν δποίων ἔθεωρησε πᾶσαν λογικὴν ἀπολογίαν τῆς πίστεως ως προδοσίαν, τὸν Sartre διὰ τῶν ἔδικῶν τούτων κατηγοριῶν ἀπολογούμενον τῆς ἄθετας; 'Εὰν πᾶσα λογικὴ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀνοησία καὶ οὐτοπία, τί εἶναι τότε ἡ ἀπολογία τῆς ἄθετας; 'Εν τῇ προσπαθείᾳ ταύτῃ δίδονται ἀκριβῶς τὰ ὅπλα εἰς τὴν ἀντίπαλον τῆς λογικῆς ἄθετας, ἥτοι τὴν ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν, διὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς. Διότι μόνον ἡ λογικὴ συζήτησις περὶ ὑπάρξεως ἡ μὴ — τοῦτο δὲν ἐνδιαφέρει — ἀνωτάτου "Οντος, πέραν τοῦ δποίου ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις δὲν δύναται νὰ συλλογισθῇ ἀλλο τι ἀνώτερον, ἀποτελεῖ διὰ τὴν ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν πλήρη ἐπικύρωσιν τοῦ δικαίου αὐτῆς⁽²⁾. 'Ιδού ἐν

1. 'Ο V. Smith γράφει: «'Η ὑπαρξία μόνον ἐν τῇ σχέσει αὐτῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ συλληφθῇ. 'Ανευ Θεοῦ αὕτη δὲν εἶναι τίποτα». («Existentialism and Existence» «The Thomist», I. April 1948 New York σ. 326.)

2. 'Ορθῶς παρατηρεῖ ὁ H. Mougin, ὅτι «ἡ διδασκαλία τοῦ Sartre παρουσιάζεται

τῷ προσώπῳ τοῦ Sartre ὑπαρξιστής φιλόσοφος δικαιῶν τὸν σκληρότερον ἀντίπαλον τοῦ ὑπαρξισμοῦ: τὰς λογικὰς ἀποδεῖξεις περὶ ὑπάρξεως ὑψίστης λογικῆς 'Αρχῆς.

'Εξ ἀλλου, ἐνῷ δρθῶς διδάσκει ὡς ἀληθής πρὸς στιγμὴν ὑπαρξιστής ὁ Sartre, ὅτι ἡ ἀπουσία ἐνδὲ προσφιλοῦς προσώπου μεταβάλλεται εἰς πραγματικὴν παρουσίαν ἐν τῇ συνειδήσει (βλ. σελ. 138) καὶ ὅτι οὐδεὶς νεκρὸς εἶναι πράγματι νεκρὸς διὰ τοὺς μετ' αὐτοῦ συζήσαντας, δὲν σπεύδει νὰ ἐφαρμόσῃ τὰ συμπεράσματα ταῦτα τῆς λεπτῆς του ψυχαναλύσεως προκειμένου περὶ τῆς «ἀπουσίας» καὶ τοῦ «θανάτου» τοῦ Θεοῦ. Θὰ ἀπαντήσῃ ζωές, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Θεοῦ δὲν ἔχομεν προὔπαρχουσαν ἀντικειμενικὴν πραγματικὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀποθανόντος ἢ τοῦ ἀπουσιάζοντος ἀπὸ τοῦ συγνάζοντος π.χ. καθημερινῶς εἰς τὸ καφενεῖον φίλου μας· ἀλλ' ἐρωτᾶται: ἡ οὕτω περιγραφεῖσα 'ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸν γνωστὸν ὑπαρξιστικὸν τρόπον τοῦ Kierkegaard ἀνθρωπίνη συνείδησις ὡς ἄνευ σχέσεως, <ὡς En-soi> ἐν τῇ προ-σκεπτικῇ αὐτῆς καταστάσει, ἐν τῇ ὅποιᾳ τίθενται ἀσυνειδήτως αἱ πρῶται βάσεις παντὸς ὑπαρκτοῦ, ἔχει ἀνάγκην σχέσεων, παρουσίας καὶ ὑλικῆς πραγματικότητος διὰ νὰ συλλάβῃ ἐν τῷ «Τίποτε» τοῦτο τὴν ἀκατασχέτως φερομένην πρὸς τὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ ὑπαρξίν ἐν τῇ ἀπουσίᾳ Αὐτοῦ;—Ιδίως, ὅταν ὁ τύπος οὗτος τοῦ ἀθέου ὑπαρξιστοῦ γράφει: «'Ο Θεὸς εἶναι νεκρός. Δὲν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ἐκ τούτου, ὅτι δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐπίσης, ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον. 'Ο Θεὸς ἀπέθανε: μᾶς ὠμίλει καὶ τώρα σιωπᾷ. Δὲν ἐγγίζομεν πλέον εἰμὴ τὸ πτῶμά του. "Ισως ἐγλύστρησεν ἔξω τοῦ κόσμου, δπως ἡ ψυχὴ ἐνδὲ νεκροῦ, ζωές δὲν ἔτο τοῦτο παρὰ ἐν δνειρον»⁽¹⁾.

'Ιδού ἡ ἀντιλογία τοῦ ἀθέου ὑπαρξισμοῦ καθ' ἑαυτόν: πληροῦ τὴν συνείδησιν δημιουργικοῦ πάσης ἀξίας ὑπαρξιστικοῦ περιεχομένου, ἀλλ' ἀρνεῖται ἐν συνεχείᾳ τὴν σύλληψιν τῆς ὑπερτάτης 'Αρχῆς καθ' ὅμοιον τρόπον, εἰσάγων τότε, — καὶ μόνον τότε — λογικὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὅποια ἀρνεῖται εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν χάριν τῆς προτεραιότητος τῆς ὑπάρξεως⁽²⁾. 'Ο Jaspers συνεπής ὑπαρξιστής μέχρις ἐνδὲ σημείου μεταβάλλεται ἀπὸ φιλόσοφος καὶ ψυχολόγος εἰς θεολόγον, διδάσκων εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἀκουσίως — ὀθού-

ώς μία ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία, ἡ ὅποια ἀναμιγνύει ἐγελιανισμόν, φαινομενολογίαν καὶ ὑπαρξισμόν». («La Sainte Famille Existentialiste». Paris 1947 σ. 114).

'Ἐπίσης ὁ N. Berdiajeff: «'Ο πρόγονος τοῦ Sartre εἶναι μᾶλλον ὁ δρθολογιστής Descartes παρὰ ὁ ὑπαρξιστής Pascal» («Au Seuil de la Nouvelle Éroque». Neuchâtel 1947 σ. 132).

1. Ταῦτα γράφει ὁ Sartre, χρίνων τὸ ἔργον τοῦ ἐπίσης ἀθέου συγγραφέως Bataille: «L' Expérience Intérieure» («Situations I» Paris 1947 6ème édition σ. 153).

2. 'Ο J. Lacroix γράφει: «Τὸ ίδιον τοῦ ἀθέου ὑπαρξισμοῦ εἶναι νὰ πολλαπλασιάζη τὰς ὑπερβατικὰς τάσεις τοῦ ἀνθρώπου... ἀλλὰ νὰ παραμένῃ συγχρόνως ἐντὸς τοῦ κόσμου.» («Marxisme, Existentialisme et Personnalisme» Paris 1950, σ. 73).

μενος ἐκ τῶν ὑπαρξιστικῶν βιωμάτων — θεολογικὴν ἀνθρωπολογίαν⁽¹⁾, ὁ Heidegger δὲν θέλει νὰ ἀποκαλῆται ὑπαρξιστής, ἀρνεῖται νὰ ὅμιλήσῃ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως φιλοσοφῶν μόνον περὶ τοῦ «ἐδῶ — ὑπάρχειν», διότι δὲν νομίζει, δτι εἶναι ἔργον αὐτοῦ ὡς φιλοσόφου ἢ ὡς ἀναγκαστικὸν ἐπακολούθημα τῆς διαλεκτικῆς ὑπάρξεως θεολογία, ὁ Sartre ὅμως νομίζει, δτι δύναται νὰ εἶναι κατ' ἀρχὴν ὑπαρξιστής ἐν τῇ ὀντολογίᾳ καὶ ἀρνητής τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ δι' αὐτῆς. 'Ιδού ἡ ἀντίφασις. 'Ο Kierkegaard ἔγραψε τὸν μόνον ἀληθῆ καὶ συνεπῆ ὑπαρξισμόν. 'Η ἐν τῷ πάθει ὑπαρξις ὡς τραγικὴ παρουσία τοῦ ἔγω ἐνώπιον ἔαυτοῦ, δταν ληφθῆ ὡς πρωταρχικὴ κατηγορία τοῦ σκέπτεσθαι, πρέπει ἀναποφεύκτως νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ μυστήριον τῆς πίστεως. 'Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει διανομῆς μεταβάλλεται εἰς φαντασιώδη καὶ ἀντιφατικὸν καθ' ἔαυτὸν ἴδεαλισμόν⁽²⁾.

'Ο Sartre ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀντίφασιν ταύτην καὶ δὲν ἐπιμένει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ριζοσπαστικῆς ἀθετίας, παρατηρῶν, δτι «καὶ ἐὰν ὁ Θεὸς ὑπῆρχε, τίποτα δὲν θὰ μετεβάλλετο»⁽³⁾, εἰσάγων οὕτω τὴν ἀδιαφορίαν περὶ τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. 'Αληθὲς ὅμως εἶναι, δτι ὁ ὑπαρξιστής συγγραφεὺς δὲν κατορθώνει νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ, ὁ ὄποιος εἶναι διάδοχος τρίτος εἰς τὰς σχέσεις μετὰ τοῦ "Άλλου, παρουσιαζόμενος συγχρόνως ὡς τὸ ἀπόλυτον Σὺ ἔμπροσθεν τῆς ἐλευθερίας ὡς καταδίκης τοῦ ἀνθρωπίνου πεπερασμένου" Εγώ. 'Ο Sartre δὲν φαίνεται τόσον πειστικὸς ὡς ἀθεος, ἀλλ' ἀντιθέτως δεικνύει εἰς τὸν ἀναγνώστην, δτι ὑποφέρει ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ, τὴν ὄποιαν θέλει νὰ ἀποφεύγῃ διὰ νὰ διατηρῇ τὴν αὐθαίρετον προσωπικὴν του ἐλευθερίαν ἀπέναντι παντὸς περιορισμοῦ. 'Ο Sartre ἀντιπαρέρχεται τὸν Θεόν, στρέφει εἰς Αὐτὸν τὰ νῶτα: δὲν εἶναι ἀθεος λοιπόν, ἀλλ' ὁ τέλειος τύπος τοῦ ἐντέχνως διὰ τῆς «περιφρονήσεως» ἀγωνιζομένου ἐναντίον τοῦ Θεοῦ ἀπογοητευμένου ἀπὸ τὸν κόσμον φιλοσόφου. Οἱ λόγοι, νομίζομεν, τῆς ἀντιθετίας ταύτης εἶναι δύο: πρῶτον, ἡ διὰ τοῦ ἀντιθέου τούτου ἀγῶνος δυναμικὴ ἀξιολόγησις τοῦ αὐτάρκους ὑποκειμένου καὶ δεύτερον, τὸ συναίσθημα τῆς θεοδικίας, τὸ προερχόμενον ἐκ τῆς ἀπογοητεύσεως εἰς τὴν ὄποιαν περιπτώσει, εύρισκων, δτι ἡ ζωὴ εἶναι ἀποτυχία καὶ τὸ πάθος τοῦ ἀν-

1. 'Ο ἀνθρωπος κατ' αὐτὸν δρίζεται «ὡς θεοσυνδεομένη οὐσία». («Der Mensch ist das Gottbezogene Wesen»). (Karl Jaspers: «Einführung in die Philosophie» σ. 62).

2. 'Ο Gabriel Marcel θέτει τὸν Sartre εἰς δίλημμα: «ἢ ὁ Sartre — παρατηρεῖ — πρέπει νὰ διαγνωρίσῃ δτι ἡ ἀθετία του αὐτὴ διφείλεται εἰς αὐθαίρετόν τινα θέλησιν.... ἢ διφείλει νὰ τοποθετηθῇ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς παραδόσεως τῆς ἀντικειμενικῆς σκέψεως, διακηρύσσων, δτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῇ ἐκφραζόμενῃ διὰ τῆς φράσεως, δτι εἰς τὴν Σελήνην δὲν ὑπάρχουν ἀνθρώποι. 'Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει ἐγκαταλείπει πλέον τὸ ὑπαρξιστικὸν σχέδιον καὶ παλινδρομεῖ εἰς τὰς πεπαλαιωμένας θέσεις τοῦ δρθολογισμοῦ.» («L' Existence et la Liberté humaine chez J. P. Sartre». Les Grands Appels de l' Homme Contemporain. Paris 1946 σ. 163).

3. «L' Existentialisme est un Humanisme» σ. 95.

Θρώπου ὄχρηστον. 'Η θεοδικία εἶναι ἡ κραυγὴ πρὸς τὸν Θεόν: «τί με ἐποίησας οὕτως;» ἡ ὅποια δύμας διὰ τὸν Sartre ἔκφράζεται καλύτερον οὐχὶ ὡς παράπονον πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' ὡς περιφρόνησις τῆς ἀνισχύρου αὐτοῦ βοηθείας. Νομίζομεν, δτὶ ὁ Sartre θὰ ξθελε ἐν κατακλεῖδι νὰ γράψῃ: «'Η Δημιουργία ὑπῆρξε μία ἀποτυχία. 'Ἄς λησμονήσωμεν τὸν ἀτυχήσαντα Δημιουργὸν καὶ ἀς ἀναλάβωμεν νὰ δημιουργήσωμεν μόνοι τὴν ὑπαρξίν μας». Τότε δύμας ἐμφανίζεται τὸ ἀδύνατον τῆς προσπαθείας, ἡ ζωὴ γίνεται μία ἀποτυχία, τὸ πάθος τοῦ ἀνθρώπου φαίνεται ὡς ὄχρηστον καὶ ὁ ἀνθρωπὸς ἐν γένει μία ματαία προσπάθεια αὐτοθεοποιήσεως⁽¹⁾.

Οἱ δύο οὗτοι λόγοι τῆς ἀντιθετικῆς τοῦ Sartre ἐμφανίζονται πολλάκις ἐντὸς τῶν μυθιστορημάτων του, τὰ περισσότερα τῶν ὅποιων ἐλίσσονται πέριξ τοῦ κενοῦ, τὸ ὅποιον ἐδημιουργήσεν ὁ διωχθεὶς Θεός, δστὶς δύμας ἔξαίφνης καὶ ἀπροσδοκήτως παρουσιάζεται ἐπὶ σκηνῆς διὰ νὰ ἀκούσῃ μίαν περιφρονητικὴν φράσιν τοῦ ήρωος τοῦ μυθιστορήματος, μέσῳ τῆς δποίας αὐτὸς μὲν λαμβάνει νέαν δύναμικὴν ἀξιολόγησιν, ὁ Θεός δὲ ἀποπέμπεται μακρὰν ὡς ὄχρηστος. Θὰ ἀναφέρωμεν δύο μάνον ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα ἐκ τοῦ μυθιστορήματος «Les Mouches», τὰ ὅποια ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς δύο ἀνωτέρω ἐκτεθέντας λόγους τῆς ἀντιθετικῆς τοῦ Sartre. Τὸ κύριον πρόσωπον τοῦ μυθιστορήματος 'Ορέστης, — ὁ τέλειος τύπος τοῦ ἀθέου ὑπαρξιστοῦ — ἀντικρύζει μὲ αἰσθηματικὸν ἀπολύτου ἵστητος τὸν ταπεινωμένον Jupiter καὶ λέγει πρὸς αὐτόν: «Θὰ γλυστρᾶμε πάντα δ ἔνας δίπλα στὸν ἄλλον σὰν δύο πλοῖα χωρὶς νὰ ἐγγίζῃ δ ἔνας τὸν ἄλλον. Σὺ εἶσαι ἔνας Θεός κι' ἐγὼ ἐλεύθερος Εἴμεθα ἐξ ἕσου μόνοι καὶ ἡ ἀγωνία μας εἶναι ἡ ἴδια»⁽²⁾. 'Ο Θεός εἰς τὸ μυθιστόρημα τοῦτο φαίνεται ὡς ἀδύνατος καὶ ἐκπεσὼν τύραννος, ἐνῷ δ ἀνθρωπὸς, θρασὺς καὶ ἀλαζονικός, προσπαθεῖ νὰ ἀποτινάξῃ τὸν ζυγὸν Αὐτοῦ, πρᾶγμα τὸ ὅποιον κατορθώνει διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπιδείξεως ἀδιαφορίας καὶ περιφρονήσεως⁽³⁾. 'Ο 'Ορέστης ἔτοιμάζεται νὰ φονεύσῃ τὴν μητέρα του Κλυταιμνήστραν καὶ τὸν θετὸν πατέρα Αἴγισθον διὰ νὰ ἐκδικηθῇ τὴν ὑπ' αὐτῶν διαπραχθεῖσαν δολοφονίαν τοῦ πατρός του 'Αγαμέμνονος πρὸς σφετερισμὸν τοῦ θρόνου τοῦ 'Αργους, ἐνῷ ἡ φωνὴ τοῦ τυράννου Jupiter κατηγυμμένη ἀναγνωρίζει τὸ σφάλμα τοῦ Δημιουργοῦ: «Εἴμαι ἐγὼ, ποὺ διέπραξα τὸ πρῶτον ἔγκλημα δημιουργῶντας τοὺς ἀνθρώπους θυητούς. Μετὰ δπ' αὐτὸν τὸ ἄλλο μπορεῖτε νὰ κάνετε σεῖς οἱ ἄλλοι οἱ δολοφόνοι»⁽⁴⁾; 'Ο 'Ορέστης δὲν ἀνέχεται τὴν τυραννίαν τοῦ βασιλέως Θεοῦ καὶ ἀποφασίζει νὰ διαφύγῃ αὐτῆς ἐγ-

1. 'Ο H. Paissac παρατηρεῖ, δτὶ διὰ τοῦ ὑπαρξισμοῦ «δὲν δύναται τις νὰ ἀρνηθῇ τὸν Θεόν, ἀλλὰ μόνον νὰ μεταθέσῃ αὐτὸν» («Le Dieu de Sartre» Paris 1950 σ. 109).

2. «Théâtre»: «Les Mouches» Acte III, Scène II σ. 102.

3. Χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ θρασύτης τοῦ 'Ορέστη καὶ ἡ πρὸς αὐτῆς ἀναγκαστικὴ ἀποχώρησις τοῦ βασιλέως τῶν Θεῶν, τοῦ 'Οποίου δύμας οἱ τελευταῖοι λόγοι πρὸς τὴν 'Ηλέκτραν εἶναι βαρυσήμαντοι. Jupiter: Δὲν σ' ἀγαπῶ καθόλου καὶ δύμας σὲ λυπᾶμαι.

'Ορέστης: Κι' ἐγὼ σὲ λυπᾶμαι ἐπίσης.

Jupiter: 'Αντίο 'Ορέστη (κάνει μερικὰ βήματα). Σὺ δύμας 'Ηλέκτρα, σκέψου αὐτό: ἡ βασιλεία μου δὲν τελείωσε ἀκόμη, ὅπως τῆς ἀρμόζει, καὶ δὲν θέλω νὰ ἐγκαταλείψω τὸν ἀγῶνα. Πρόσεχε κατὰ πόσον εἶσαι μαζί μου ἡ ἐναντίον μου. 'Αντίο.

'Ορέστης: 'Αντίο. (αὐτόθι Acte III, Scène II σ. 103).

4. Συζήτησις Jupiter καὶ Alyisθου αὐτόθι Acte II, Tableau II, Scène V. σ. 75).

καταλείπων πᾶσαν ἐγκόσμιον σχέσιν, τὴν δποίαν ἐποπτεύει διὰ τοῦ βλέμματος αὐτοῦ ὁ ὑπερκόσμιος δυνάστης. Φονεύει τὴν Κλυταιμνήστραν καὶ τὸν Αἴγισθον καὶ δὲν αἰσθάνεται οὐδόλως τύψεις συνειδήσεως. Ἐχθρός, ἀδιάφορος διὰ τὸν κόσμον καὶ ἀμετανόητος ἔτοιμά-ζεται νὰ ἀποχωρισθῇ τῆς ἀδυνάτου ἀδελφῆς του Ἡλέκτρας, αὐτὸς ὁ δυνατός, διὰ νὰ φύγῃ μακρὰν καὶ νὰ μείνῃ ἐντὸς τοῦ κόσμου τελείως μόνος, ἐλεύθερος πάσης δεσμεύσεως, ὑποφέ-ρων μόνος τὸ δρᾶμα τῆς ἐλευθέρας ταύτης καταδίκης του, τὴν δποίαν δμως ὁ Ἰδιος ἔξελεξε. Τότε ὁ Jupiter προσπαθεῖ ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν ἀποστάτην καὶ ἐπακολουθεῖ ὁ ἀποκαλυπτι-κὸς διὰ τὸ θέμα μας διάλογος:

Jupiter: Δὲν εἶμαι ὁ βασιλεὺς σου ἀνόητε; Ποιός λοιπὸν σ' ἐδημιούργησε;

'Ορέστης: 'Εσύ, ἀλλὰ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μὲ δημιουργήσῃς ἐλεύθερον.

Jupiter: Σου ἔδωσα τὴν ἐλευθερίαν σου γιὰ νὰ μὲ ὑπηρετήσῃς.

'Ορέστης: Μπορεῖ, ίσως· ἀλλ' αὐτὴ ἐστράφη ἐναντίον σου καὶ δὲν μποροῦμε νὰ κάνουμε τώρα τίποτα, οὔτ' ἐσύ, οὔτ' ἔγω»⁽¹⁾.

'Ο διάλογος αὐτὸς ἔμφανίζει τὸν πραγματικὸν Sartre. 'Η ἐλευθερία εἶναι πηγὴ δυστυχίας, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πηγὴ σωτηρίας, ως δύναμις διαφυγῆς ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τοῦ Δημιουργοῦ του⁽²⁾. Εἰς τὸν διά-λογον τοῦτον ὁ τραγικὸς ἀνθρωπος διὰ τοῦ δώρου τοῦ Θεοῦ ἐνεργεῖ τὴν θρασυ-τέραν θεοδικίαν⁽³⁾. Οὐ μόνον ὁ ἀπιστος εἰς τὰς φράσεις ταύτας, ἀλλὰ καὶ ὁ πιστὸς χριστιανὸς διαβλέπει τὸ δρᾶμα τῆς ὑπάρξεως του ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, βλέπει δηλαδὴ πῶς τὸ ώραιότερον δῶρον τοῦ Δημιουργοῦ — ἡ ἐλευθερία — μετέ-βαλε τὸν ἀνθρωπὸν εἰς ἀντίθεον δύναμιν καὶ διήγειρεν ἐν αὐτῷ τὴν πρόθεσιν τῆς αὐτοθεοποιήσεως. 'Ο Sartre ζῆ ὡς ὑπαρξιστὴς τὸ δρᾶμα τοῦτο τῆς ἀντι-θέσεως. Πρὸ αὐτοῦ, δπως καὶ πρὸ τοῦ Kierkegaard, τίθεται πρὸς ἐκλογὴν τὸ δίλημμα, τὸ ὄποιον ἐπιτάσσει εἰς τὸν ἀνθρωπὸν ἡ σύλληψις ὑπ' αὐτοῦ τῆς τρα-γικῆς ὑπάρξεως καθ' ἔαυτόν: «entweder — oder» (ἢ τὸ ἐν ἢ τὸ ἀλλο) ἢ τὸν Θεὸν ἢ τὸν Κόσμον. 'Ο Kierkegaard ἔξελεξε τὸν Θεὸν εἰς ἀπόλυτον βαθμόν, ἀλλὰ τὸ τραγικὸν ὑπῆρξεν, δτι δὲν ἥτο δυνατὸν νὰ συγκρατηθῇ εἰς τὴν ἀπό-λυτον ἐκλογὴν Αὐτοῦ, διότι ὁ κόσμος ἀναγκαστικῶς παρενεβάλλετο καὶ ἡμαύ-

1. «Théâtre». «Les Mouches» Acte III, Scène II σ. 99-100.

2. 'Ο R. Campbell γράφει, δτι «έὰν ὁ Sartre παρουσιάζῃ τὸν βασιλέα τῶν Θεῶν ἐπὶ σκηνῆς, τοῦτο συμβαίνει διὰ νὰ ἀναγκάσῃ Αὐτὸν νὰ ἀνακοινώσῃ τὴν ἀνικανότητά του ἔμπροσθεν τῆς δημιουργίας Του. 'Η ἀποθέωσις τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἥδυνατο νὰ προστατευθῇ καλύτερον εἰμὴ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ βοηθοῦντος πρὸς τοῦτο, μόνου, ἀνισχύρου... καὶ αὐτομηδενι-ζομένου κατὰ τὴν τρομακτικὴν ἔκφρασιν τῆς Mlle Mercier». («J. P. Sartre ou une Litterature Philosophique» Paris 1945, σ. 259).

3. 'Ο Θεὸς εἶναι ὁ μέγας ἡττημένος ἐνώπιον τοῦ ἐλευθέρου δημιουργήματός του. 'Ο 'Ιδιος δμολογεῖ μὲ συντριβὴν εἰς τὸν Αἴγισθον: «"Οταν μίαν φορὰν ἐκραγῇ ἡ ἐλευθερία μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, οἱ Θεοὶ δὲν δύνανται πλέον νὰ πράξουν τίποτε ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ». («Théâtre». Les Mouches Acte II. Scène V σ. 79). Καὶ ὁ νικητὴς τῆς ζωῆς, ὁ ἐλεύθερος 'Ορέστης περιορίζει τὴν κυριαρχίαν τοῦ Βασιλέως τῆς Δημιουργίας: «Σὺ εἶσαι — λέγει πρὸς τὸν Jupiter — ὁ βασιλεὺς τῶν Θεῶν, ὁ βασιλεὺς τῶν πετρῶν καὶ τῶν ἀστρῶν, ὁ βασιλεὺς τῶν κυμάτων καὶ τῆς θαλάσσης.. 'Αλλὰ δὲν εἶσαι ὁ βασιλεὺς τῶν ἀνθρώπων» (αὐτὸς Acte III, Scène II σ. 99).

ρωνε τὴν ἀγνότητα τῆς ἐκλογῆς του. 'Ο Sartre ἀντιθέτως ἔξελεξε τὸν Κόσμον εἰς τὸν ἀπόλυτον ἐπίσης βαθμόν. Τὸ δρᾶμα αὐτοῦ ὅφελεται εἰς τὸ ὅτι δὲν δύναται νὰ συγκρατηθῇ εἰς τὴν ἀπόλυτον ταύτην ἐκλογήν. 'Η παρουσία τοῦ Θεοῦ παρεμβαίνει καὶ ἐμποδίζει τὴν ἀπολαβὴν τῆς πλήρους ἐλευθερίας.

ΕΡΓΑΣΙΑ ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΟΜΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΤΟΝΗΣ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΟΜΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

'Ο Sartre ἐν τῇ ἀπόλυτῷ ἀνθρωποκεντρικῇ σκέψει του ἐπιζητεῖ νὰ ἐπιτύχῃ ἐν τῷ κόσμῳ πλήρη αὐτάρκειαν τῆς ὑπάρξεως, μακρὰν πάσης ἀναβολῆς τῆς ἐπιτυχίας ταύτης εἰς τὸ ἐπέκεινα· ἀντιλαμβανόμενος δύναμες ἐν συνεχείᾳ τὸ ἀνέφικτον τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ἐλπίδος ταύτης περιπίπτει εἰς βαθυτάτην καὶ ἀνίατον ψυχολογικὴν ἀντίδρασιν. Κηρύσσει κατὰ ριζοσπαστικὸν τρόπον τὴν ματαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων, ἀρνεῖται πᾶσαν ἰδέαν προνοοῦντος Θεοῦ καὶ χάριτος. Πλὴν δύναμες δὲν περιπίπτει εἰς τελικὸν τῶν πάντων μηδενισμόν. 'Αντιθέτως νομίζει, ὅτι ὁ ἀνθρωπός πρέπει νὰ ἄρῃ μόνος καὶ ἀνευ ψευδαισθήσεων τὸ βάρος τῆς τιτανείου εύθύνης καὶ νὰ γίνη Ισόθεος, δημιουργὸς ἐνὸς νέου δυναμικοῦ ούμανισμοῦ δινευ προτύπων καὶ Θεοῦ. Αὐτὸς εἶναι ὁ ούμανισμὸς τῆς ἀθετίας, ούμανισμὸς πρὸς θάνατον διὰ τὴν τραγικὴν ὑπαρξίαν· δπως κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἡ πίστις τοῦ Kierkegaard εἶναι «χολέρα» διὰ τὴν ὑπαρξίαν, συνεπαγομένη τὴν θυσίαν ἔαυτῆς ως τῆς μόνης σωτηρίας πρὸ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. 'Ο Sartre θυσιάζει τὸν ἀνθρωπόν τὸν πρὸποθέσεις ταύτας ἐντὸς τοῦ κόσμου, χάριν αὐτοῦ, χάριν τῆς ἐλευθερίας ἐντὸς τοῦ Μηδενός· ὁ Kierkegaard θυσιάζει τὸν ἀνθρωπόν χάριν τοῦ ἀλλού κόσμου ἐν τῇ συνυπάρξει αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ. 'Η ὑπαρξίας δι' ἀμφοτέρους συλλαμβάνεται εἰς τὰ μύχια αὐτῆς ως σύνθεσις ἐκ χρονικοῦ καὶ αἰώνιου. 'Η συνοχὴ αὐτῆς γίνεται διὰ τῆς ἀγωνίας, ἀλλ' αὕτη ως «ὁ Ἰλιγγος τῆς ἐλευθερίας» καλεῖ πρὸς ἐκλογὴν τῆς μιᾶς ἐκ τῶν δύο μορφῶν ὑπάρξεως, τὰς ὅποιας συνεπάγεται τὸ δισύνθετον τοῦτο. 'Αμφότεροι, καὶ ὁ Kierkegaard καὶ ὁ Sartre, δεικνύουν σαφῶς τὴν σύνθεσιν ταύτην — ὁ δεύτερος παρὰ τὴν ἀθετίαν του — ἀλλὰ παρουσιάζουν τὴν ἀκρωτειακὴν ἐλευθέραν ἐκλογήν· ὁ πρῶτος τοῦ αἰώνιου καὶ ὁ δεύτερος τοῦ χρονικοῦ.

β. 'Ο Sartre καὶ δ Χριστιανὸς μελετητὴς αὐτοῦ. 'Ο φιλόσοφος διακρίνεται ἵδιαιτέρως ως μυθιστοριογράφος, χάρις εἰς τὴν δαιμονιον ἴκανότητα συλλήψεως τῆς τραγικῆς δύναμεως τῆς ζωῆς, τὴν ὅποιαν ἀποδίδει διὰ θαυμαστῆς συγγραφικῆς παραστατικότητος. Δυστυχῶς εἶναι τοιαῦται αἱ φιλοσοφικαὶ προοποιητικαὶ τοῦ, ὥστε τὰ μυθιστορήματα ταῦτα ἀποκαλύπτουν εἰς ἡμᾶς τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν τραγικὴν μόνον δύναμην τῆς ζωῆς. Τὰ κύρια πρόσωπα αὐτῶν εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον διεφθαρμένοι ἢ παθολογικοὶ τύποι, εἰς τὰ στόματα τῶν ὅποιων δὲν διστάζει ὁ συγγραφεὺς νὰ θέτῃ τὰς πλέον ἀναισχύντους ἐκφράσεις καὶ νὰ περιγράψῃ τὰς πλέον ἀνηθίκους πράξεις αὐτῶν διὰ καταπληκτικῆς ἀπαθείας.

‘Η φιλοσοφία του συγγράφεται κατά τὰ πρότυπα τῶν σχολαστικῶν. Διὰ τοῦτο εἶναι δυσκολώτατος πρὸς μελέτην. Ός ἥδη ἐσημειώθη ἀνωτέρω, τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον εἶναι ἐν πολλοῖς δυσνόητον, προδίδον ἐπιτηδευμένην προσπάθειαν πρὸς σκοτεινὴν ἔκφρασιν τῶν δυσκόλων σκέψεων αὐτοῦ. Εἶναι τοιαύτη ἡ σύγχυσις, εἰς τὴν ὁποίαν ἐνίστε περιέρχεται ὁ ἀναγνώστης, ώστε πολλοὶ εἰδικοὶ περὶ τὴν φιλοσοφίαν δμολογοῦν, δτὶ ἀπέρριψαν τὸ βιβλίον ἐκνευρισμένοι καὶ διέκοψαν τὴν ἀνάγνωσιν αὐτοῦ, ἐνῷ ὅλοι ἀποδίδουν εἰς τὸν συγγραφέα βαρυτάτους χαρακτηρισμούς ὡς προδίδοντα κατὰ τὴν συγγραφὴν παθολογικὴν διανοητικὴν κατάστασιν, καὶ τινες ἐξ αὐτῶν μάλιστα δὲν διστάζουν νὰ χαρακτηρίσουν αὐτὸν καὶ ὡς κατεχόμενον ἀπὸ δαίμονος πνεῦμα. (¹). Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, δτὶ διαρχούν ὑπερβολαὶ εἰς τὰς κρίσεις ταύτας, ὅλῃ εἶναι βέβαιον, δτὶ ὁ Sartre παρουσιάζει ἀσυνήθη τρόπον ἔκφράσεως τῶν ἴδεων, ὁ ὁποῖος διμος εὑρίσκεται εἰς ἀρμονικὴν σχέσιν πρὸς τὰς ἐξ Ἰσου παραδόξους ἴδεας αὐτοῦ. Τοῦτο ἀποτελεῖ καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ δυναμισμοῦ του κατὰ τὴν περιγραφήν. Σύλληψις ἴδεων καὶ τρόπος ἔκφράσεως αὐτῶν συναγωνίζονται εἰς τὴν ἀποθέωσιν τοῦ παραδόξου.

‘Ο Sartre παρὰ ταῦτα, νομίζομεν, δτὶ διὰ τῆς παραδόξου ἀρνήσεώς του δύναται νὰ ἀσκήσῃ κατ’ ἀρνητικὸν τρόπον, θετικὴν τινα ἐπίδρασιν εἰς τὸν ἔχοντα σταθερὰς βάσεις ἀναγνώστην καὶ δὴ τὸν πιστὸν χριστιανόν, ὁ ὁποῖος ἔχει ἥδη μελετήσει τὸν Kierkegaard. Διότι, ὁ Γάλλος φιλόσοφος εἶναι εἰς τῶν συνεπεστέρων ἀθέων ἢ καλύτερον ἀντιθέων φιλοσόφων δλων τῶν ἐποχῶν. ‘Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ αὐτοῦ διαβλέπομεν τὸν κόσμον, δπως πράγματι εἶναι χωρὶς τὸν Θεόν: μία ἀποτυχία καὶ ἐν ἀχρηστον πάθος. Αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων μεταβάλλονται εἰς ἀντίθεσιν καὶ ἀγῶνα. ‘Ο “Ἀλλος ἐμφανίζεται ὡς ἡ καταστροφὴ τοῦ ’Εγὼ καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτοῦ. ‘Η ἔλλειψις Θεοῦ δημιουργεῖ ἀνθρωπίνους θεῖσκους, οἱ ὁποῖοι ἀλληλοεμποδίζονται εἰς τὸν δρόμον ἐπιτυχίας τοῦ πρὸς παντοδυναμίαν φερομένου ’Εγὼ αὐτῶν. ‘Γπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀπουσίας τοῦ ὑπερτάτου “Οντος τὰ πάντα ρίπτονται ἐντὸς τῆς ἀνοήτου καὶ δνευ ἀνωτέρας σκοπιμότητος διαμάχης.” Ανευ τοῦ θείου βλέμματος, ὡς βλέμματος εύσπλαγχνίας καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν πάσχοντα ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἐλευθερίας του ἀνθρώπου, τὸ βλέμμα τοῦ ”Ἀλλου μεταβάλλεται πράγματι εἰς «κτυπήματα μαχαίρας» (²). Πᾶσα ἔννοια εἰλικρινοῦς ἀγάπης ἐντὸς τοῦ κόσμου καταργεῖται, διότι δὲν ὑπάρχει ὡς πρότυπον ὁ εἰς τέλειον βαθμὸν ἀγαπῶν καὶ θυσιαζόμενος χάριν τοῦ ἀνθρώπου ἐνσαρκωθεὶς Θεός. ’Εμπρὸς εἰς τὴν ἀσύληπτον ἀγάπην

1. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην παρατήρησιν προβαίνουν οἱ P. Boutang καὶ P. Bernard ἐν τῷ ἔργῳ αὐτῶν: «Sartre est-il possédé?». (Paris 1946 σ. 9).

2. ’Αντιθέτως ἡ ὑπαρξία τοῦ Θεοῦ δίδει περιεχόμενον εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ πῶν ἀνθρώπων. ’Ο P. Rolland πρὸ τῆς ὑπάρξεως ταύτης διακηρύσσει ἐναντίον τοῦ Sartre: “Ο Παράδεισος, αὐτὸς εἶναι οἱ ”Ἀλλοι“ («Die Macht der Wahrheit: Existenzialismus und christlicher Glaube». Zürich 1950 σ. 8).

τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τοῦ Σταυροῦ — δπως ἐδίδαξεν αὐτὴν ὁ Kierkegaard — ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀγάπη προβάλλει ὡς ἡ οὐσία τῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεων καὶ ὡς τὸ δυσκολότερον καὶ ἀνώτερον καθῆκον αὐτῶν. Ὁ Sartre εὑρίσκεται ἐν ἀπολύτῳ δικαίῳ: αὐτὸς εἶναι ὁ ἄθεος κόσμος, δπως περιγράφει αὐτὸν ὁ Ἰδιος ὡς στερούμενον πάσης χάριτος καὶ ὠραιότητος. Συνεπής πρὸς τὴν ἀντιθετὰν αὐτοῦ φιλόσοφος κηρύσσει δικαίως, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀνίκανος νὰ τάξῃ ὡς σύνολον καὶ ὡς κοινωνία ἀνωτέρους σκοπούς καὶ ἰδανικὰ πρὸς πραγμάτωσιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὅποιος ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ Δημιουργοῦ αὐτοῦ ἀπώλεσε τὴν ἀξίαν καὶ τὸ βαθύτερον περιεχόμενόν του⁽¹⁾). Ἐπομένως ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Sartre ἐλέγχονται ὡς φαντασιοκόποι καὶ δημαγωγοὶ οἱ μεγαλεπήβολοι ἄθεοι, εἴτε τοῦ ὑλιστικοῦ ἡδονισμοῦ, οἱ νομιζοντες ὅτι θὰ εὕρουν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τὴν μακαριότητα, εἴτε τοῦ μαρξιστικοῦ συστήματος, οἱ πιστεύοντες, ὅτι εἰς τὸ μέλλον τὰ πάντα θὰ διορθωθοῦν ἐν τῇ παραδεισίᾳ καταστάσει τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου. Ὁ Sartre δεικνύει ποία εἶναι ἡ ἀναπόφευκτος συνέπεια τῆς ἀθετίας: ἡ ζωὴ τῆς ἀπελπισίας, ἡ καταδικασμένη διὰ τῆς ἴδιας ἐλευθερίας⁽²⁾.

Διὰ τοῦτο ὁ χριστιανὸς ἀναγνώστης, ὁ ἔχων ἐπίγνωσιν τῆς βαθυτάτης καὶ ἐποικοδομητικῆς σημασίας τοῦ πόνου ἐν τῇ ζωῇ, ἀκούει ὑπὸ τὴν πένναν τοῦ ἀρνητοῦ Sartre τὴν ἡχῶ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων, ἀνευ ὅμως τῆς οὐσίας αὐτοῦ, δηλαδὴ τῆς ἐλπίδος. Διότι ὁ χριστιανός, δπως καὶ ὁ Sartre, ἐναντίον τῶν πιστεύοντων εἰς τὰς ἐξελικτικὰς δυνατότητας τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὰς ματαίας ἐλπίδας τὰς στηριζομένας ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων συστημάτων καὶ τῆς ἐπιστήμης διὰ μίαν πανευτυχῆ ἐντὸς τοῦ κόσμου τούτου ζωήν, παραδέχεται, ὅτι πάντα ταῦτα εἶναι μία χλιμαϊρα· ἡ τεραστία ὅμως διαφορὰ αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Sartre ὀφείλεται εἰς τὴν ασθησιν τῆς ἐλπίδος, ἡ ὅποια γεννᾶται ἐντὸς τῆς ψυχῆς τοῦ πιστεύοντος ἐκ τῆς παραστάσεως εἰς πᾶσαν ματαίαν ἀνθρωπίνην προσπάθειαν τοῦ πάσχοντος εἰς τὸν ἀπόλυτον βαθμὸν Χριστοῦ. Ἡ ἐλπὶς αὕτη εἶναι ἡ ἀναπνοὴ τῆς ψυχῆς τοῦ χριστιανοῦ ἐντὸς τοῦ ἀσφυκτικοῦ πάθους τῆς ζωῆς, εἶναι ἡ δύναμις, ἡ ὅποια μετατρέπει πᾶσαν ματαιότητα εἰς ἀξίαν καὶ καθῆκον. Ἡ ἐλπὶς αὕτη ἐλλεί-

1. Ὁ P. De Boisdeffre εὐστόχως παραπηρεῖ, ὅτι «ὁ Sartre ἡθέλησε νὰ καταργήσῃ τὸν Θεόν, κατήργησεν ὅμως συγχρόνως καὶ τὸν ἀνθρωπὸν» (*Métamorphose de la Littérature. De Proust à Sartre*, Paris 1949, σ. 257).

2. Ὁ συνεργάτης καὶ φίλος τοῦ Sartre ἄθεος ἐπίσης ὑπαρξιστὴς Albert Camus διαφωνεῖ ριζικῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο μετ' αὐτοῦ, νομίζων, ὅτι παρὰ τὸ γεγονός τῆς ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων (πρβλ. πρὸς τοῦτο τὸ ἔργον του: «Le Mythe de Sisyphe», Paris—Gallimard—1942), ὁ ἀνθρωπὸς δὲν πρέπει ν' ἀποδεχθῇ τὴν κατάστασιν ταύτην ὡς τελικήν, ἀλλὰ νὰ ἐπιαναστατήσῃ (πρβλ. πρὸς τοῦτο τὸ ἔργον του: «L'Homme Révolté», Paris —Gallimard—1951).

πει ἀπὸ τὸν Sartre καὶ πολὺ δικαίως, διότι ἐλλείπει ἀπὸ τὸν ἰδικὸν του ἀθεον, κόσμου τὸ σύμβολον καὶ ἡ ἐνσάρκωσις αὐτῆς: ὁ θυσιασθεὶς ἐν τῷ κόσμῳ Γίδες τοῦ Θεοῦ (¹).

γ. Ὁ δύσκολος ἄγῶν τῆς ἀθέου ὑπάρξεως νὰ ἀρνηθῇ καὶ τὸν Χριστόν. Ὁ πρύτανις τοῦ ἀθέου ὑπαρξισμοῦ εἶναι ἀκατανόητος ἀνεμ τῆς ὑπὸ τοῦ μελετητοῦ του παραδοχῆς τῆς ἐπ' αὐτὸν ἐπιδράσεως τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Πολλαὶ ὑπ' αὐτοῦ παρεχόμεναι περιγραφαὶ τῶν ματαίων προσπαθειῶν μας θὰ ἥδυναντο νὰ ἀποτελέσουν φράσεις κηρύγματος. Εἶναι πλησιέστερον ὁ Sartre διὰ τῆς κυρίας προύποθέσεως — ἣτοι τῆς ἀπαξίας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων — πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀπὸ οἰονδήποτε πανθεϊστὴν ἢ θεϊστὴν φιλόσοφον, ἔξυμνοῦντα τὰς ἀπείρους δυνατότητας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν αὐτάρκειαν αὐτοῦ. Ἀγωνίζεται ὅμως διὰ νὰ μὴ πιστεύσῃ εἰς τὸν Χριστόν. Εἶναι ὁ δύσκολος ἄγῶν ἐνὸς φιλοσόφου, ἐκκινήσαντος ἀπὸ τῆς τραγικῆς ἐννοίας τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως καὶ ἐπιμένοντος νὰ ἐθελοτυφλῇ ἐνώπιον τοῦ Σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ. Ἐδῶ ἔγκειται ἡ νευρικότης καὶ τὸ πάθος αὐτοῦ κατὰ τὴν συγγραφὴν τῶν ἔργων του. Γράφει ὀλόκληρον τὴν φιλοσοφίαν του διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ συγκρίνῃ τὸ πάθος Ἐκείνου μετὰ τοῦ ἰδικοῦ του. Εἶναι ἐωσφορικὸς ὁ ἔγωισμός του· εἶναι οὐμανιστὴς τῆς ἀπελπισίας καὶ δὲν δέχεται νὰ λυτρώσῃ αὐτὸν οὐδείς. Πάσχει ἀπὸ ἐν σύμπλεγμα ἀνωτερότητος, τὸ ὄποιον δημιουργεῖται εἰς τὴν ψυχήν του ὡς ἀντίδρασις ἐκ τῆς κατωτερότητος, εἰς τὴν ὄποιαν ἐρρέφθη ὡς ἀνθρωπος. Θέλει νὰ παραμείνῃ κάτω καὶ δὲν δέχεται ν' ἀνυψωθῇ ὑπὸ τοῦ παρακύπτοντος πρὸς αὐτὸν Θεοῦ. Μόνος εἶναι Θεὸς ἐντὸς τοῦ ἀλυτρώτου πάθους αὐτοῦ· ἐνῷ ἡ σωτηρία τοῦ Χριστοῦ θὰ ἔχαριζε μὲν εἰς αὐτὸν τὴν ἐλπίδα, ἀλλ' ἐλπίδα ἐν τῇ συνυπάρξει μετὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἀνυπόφορον. Καλύτερον αἰχμάλωτος καὶ κατάδικος τῆς ἴδιας ἐλευθερίας παρὰ ἐλεύθερος πρὸ τῆς σταυρικῆς θυσίας. Ἰδοὺ λοιπὸν τώρα ἡ ἔννοια τῆς τελευταίας του φράσεως περὶ τῆς ματαίας προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς αὐτοθεοποιήσεως ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ: Πᾶσα ἀνθρωπίνη πραγματικότης εἶναι ἐν πάθος ἐν τῇ προβολῇ αὐτῆς νὰ αὐτοεξαφανισθῇ, ἵνα ἐγκαθιδρύσῃ τὸ "Ον καὶ συστήσῃ ταυτοχρόνως τὸ En-soi (καθ' ἑαυτὸν), τὸ ὄποιον διαφεύγει τῆς αἰτιότητος ὑπάρχον ὡς αἰτία ἑαυτοῦ, τὸ Ens causa sui, διτι αἱ θρησκεῖαι δνομάζουν Θεόν. Οὕτω, τὸ πάθος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀντίθετον τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, διότι ὁ ἀνθρωπος χάνεται ὡς ἀνθρωπος διὰ νὰ γεννηθῇ ὁ Θεός. Ἄλλ' ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀντιφατική καὶ οὕτω χανόμεθα (nous nous perdons) μα-

1. Διὰ τὴν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο κατανόησιν τῆς διακρίσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐλπίδος τοῦ χριστιανοῦ ἀπὸ τοῦ ἀθέου ὑπαρξιστοῦ, πρβλ. τὸ ἔργον τοῦ G. Marcel: *Hommage à l'Homme Viateur* Paris 1944 Ιδιαιτέρως περὶ ἐλπίδος σ. 39-91.

ταίως· ὁ ἀνθρωπος εἶναι ἐν ἀχρηστον πάθος» («L'Être et le Néant» σ. 708).

‘Ολόκληρον τὸ τεράστιον καὶ γριφῶδες ἔργον γράφεται διὰ νὰ κατακλεισθῇ ὑπὸ τοῦ αἰνίγματος τούτου, τὸ δόποῖον δμως εὔκόλως δύναται νὰ κατανοηθῇ κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων περὶ τοῦ ἀναποφεύκτου τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ κατὰ κιρκεγκαρντιανὸν τρόπον συλλήψει τῆς διαλεκτικῆς φύσεως τῆς ὑπάρξεως. ‘Ο Sartre ἐπάλαισε καθ' ὅλον τὸ ἔργον του νὰ διδάξῃ ἀτοπὸν ἀθεϊσμὸν, ἐμπνεομένην ὑπὸ ὑπαρξιστικῶν ἀρχῶν (¹). Κατέδειξεν, δτι ἡ ζωὴ εἶναι ἀποτυχία καὶ ματαιότης, καταδικασμένη καὶ αλχμάλωτος τῆς ἐλευθερίας τῆς. Τὰ πάντα ὅδεύουν πρὸς ἀνέφικτον αὐτοθεοποίησιν, ἀλλ' ἡ ὑπαρξις εἶναι διχασμένη· δταν δὲ παύσῃ ὁ διχασμὸς οὗτος, δταν δηλαδὴ ἐπιτύχῃ τελικῶς ὁ ἀνθρωπος τὴν ἔνωσιν τοῦ ἀπολύτου καὶ τοῦ σχετικοῦ διὰ νὰ κατισχύσῃ τὸ πρῶτον (En-soi+Pour-soi = Ens causa sui) καὶ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ αὐτοθεοποίησις καὶ ἡ καθ' ἑαυτὸν μακαριότης, τότε ἡ ὑπαρξις ἔξαφανίζεται, διότι αὕτη παύει νὰ ὑπάρχῃ, ἐφ' ὅσον τὸ ἀπόλυτον En-soi—ώς ἀνεπτύξαμεν τοῦτο εἰς τὸ Πρῶτον Μέρος σελ. 136—εἶναι ἡ ἀρνησις τοῦ ὑπάρχειν, ως γνωρίζομεν τοῦτο ἐν τῷ κόσμῳ. Κινούμεθα πρὸς αὐτοθεοποίησιν, ἀλλ' ὁ Θεὸς εἶναι ἔννοια ἀντιφατικὴ καὶ ἐπομένως δὲν ὑπάρχει. «Θεὸς» λέσται πρὸς θάνατον καὶ ἔξαφανισμὸν ὑπάρξεως. Οὗτως ἀποθνήσκομεν ματαίως καὶ πάσχομεν ἀνευ λόγου, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς, πρὸς τὸν δόποῖον κινούμεθα εἶναι ὁ θάνατος. ‘Ἄρα, «ὁ ἀνθρωπος χάνεται ματαίως διὰ νὰ γεννηθῇ ὁ Θεός», ἀντιθέτως πρὸς τὸν Χριστόν.

Εἶναι τὸ «ἀντιθέτως» τοῦτο ὄμολογία; Εἶναι ἡ ἐν τῇ τελευταίᾳ φράσει τοῦ ἔργου του ἀναγκαστικὴ παραδοχὴ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας; Διότι, εἶναι φανερὸν, δτι μία ἀποτελεσματικὴ ἀπολογία ὑπὲρ τῆς βαθυτάτης ἔννοιας τῆς θυσίας τοῦ Χριστοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῇ ἐν τῇ ἀντιθέσει ἀνθρωπίνου καὶ θείου πάθους, καὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ θανάτῳ οὐχὶ πλέον ως τῆς οὐσίας Αὐτοῦ, ἀλλ' ως τῆς ἐξ ἐπόψεως τοῦ ἀνθρώπου μοναδικῆς ἐν τῷ κόσμῳ δυνατῆς ἐμφανίσεως, ἅρα καὶ ἀποκαλύψεως Αὐτοῦ. ‘Επανερχόμεθα, δηλαδὴ, εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Kierkegaard.

Οὔτε δμως ὄμολογίαν τοῦ φιλοσόφου ἔχομεν, οὔτε δυνάμεθα ἀμέσως νὰ στηρίξωμεν ἀπολογίαν, διότι ὁ Sartre παραδέχεται τὴν ἔννοιαν «Θεὸς»

1. ‘Ο Sartre δὲν κατώρθωσε νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ. ’Εδῶ δύνανται νὰ ἐφαρμοσθοῦν αἱ παρατηρήσεις τοῦ Jacques Maritain, ὁ δόποῖος γράφει γενικῶς περὶ τῆς μορφῆς τῆς σημερινῆς ἀθεϊας—καὶ ὁ Sartre εἶναι ἀντιπροσωπευτικὸν τέκνον τῆς ἐποχῆς μας ἐν προκειμένῳ: «‘Η ἀπόλυτος ἀθεϊα ἐκκινεῖ διὰ μιᾶς πράξεως ἀντιστρόφου πίστεως... Διακηρύσσει ἀναγκαστικὴν ἔξαφάνισιν πάσης θρησκείας καὶ εἶναι ἡ ίδια ἐν φαινόμενον θρησκευτικόν» (σ. 15) «οὐδὲν ἀθεος εἶναι εἰς ἐν στερήσει ἐλλειπτικὸς ἀγιος» (σ. 36) (Jacques Maritain: «La Signification de l'Athéisme Contemporain». Paris 1949).

‘Υπὸ τὸ αὐτὸν πνεῦμα ὁ G. Truc γράφει: «‘Ο σύγχρονος κόσμος πιστεύει δτι ἔχει ἀπαλλαγὴ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ἀνθρωπος δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἀλλοτε τόσον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατεχόμενος». («De J. P. Sartre à L. Lavelle». Paris 1948, σ. 55).

—ώς είδομεν εἰς τὸ Πρῶτον Μέρος σ. 159—ώς ἀντιφατικήν. ⁷ Αρα πᾶσα περὶ Θεοῦ κρίσις ἡ ἐνέργεια ἀποδιδομένη εἰς Αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι «κακὴ πίστις», δηλαδὴ φαντασία τοῦ πρὸς αὐτοθεοποίησιν ἐν τῇ ἀνυπαρξίᾳ τοῦ θανάτου ὁδεύοντος ἀνθρώπου καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς οὐδεμίαν πραγματικότητα.

⁷ Ας προσέξωμεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸν ὑπαρξισμὸν εἰς τὰς δύο ἀντιθέτους αὐτοῦ μορφὰς ἀπέναντι τοῦ Χριστοῦ, διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν μεταξὺ αὐτῶν διαφοράν, καὶ ἀναγκαστικὴν ἐξ ἀντιθέτου ὅμως φορᾶς σχέσιν μετὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ο Kierkegaard παραδέχεται τὴν ἔννοιαν «Θεός» ἐξ ἀνθρωπίνης ἐπόψεως ως διαλεκτικήν, ἀλλ’ ἀνευρίσκει ταύτην εἰς τὸ γεγονός τοῦ Σταυροῦ, ἐνθα ὁ Χριστὸς φονεύεται (πρώτη ἀντίθεσις) καὶ μάλιστα ὑπὸ τῆς ἑδίας Αὐτοῦ δημιουργίας (δευτέρα ἀντίθεσις) καὶ ἔτι πλέον, ἐξ ἀγάπης (τρίτη ἀντίθεσις καὶ ἀνυπόφορον σκάνδαλον διὰ τὴν λογικήν). Παράλογον διὰ τὴν νόησιν, ἀλλ’ ἀποκάλυψις τῆς ἀληθείας, ἀσφαλής καὶ βεβαίας διὰ τὴν διαλεκτικὴν ἐπίσης ὑπαρξίαν. Η ἀμαρτία τοῦ ἀνθρώπου φονεύει τὸν Χριστὸν καὶ τὸν ἀνθρωπὸν συγχρόνως, εἶναι τὸ τέλος τῆς διαλεκτικῆς ἐμφανίσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς διαλεκτικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, δρα ὁ θάνατος γίνεται πλέον τὸ σημεῖον ἐπαφῆς καὶ γαλήνης μετὰ τοῦ θυσιασθέντος καὶ καταπαύσαντος ἐν τῷ θανάτῳ τὴν διασπαστικὴν αὐτοῦ δύναμιν Θεοῦ. Η διαλεκτικὴ ὑπαρξίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ κατ’ ἀναλογίαν ἐν τῷ πάθει σύλληψις τοῦ Θεοῦ ως διαλεκτικῆς ἐνέργειας ἐν τῇ ἐπαφῇ Αὐτοῦ μετὰ τοῦ Κόσμου δι’ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ βάσις τῆς ὑπαρκτικῆς σκέψεως. Αντίφασις ὑπάρχει εἰς τὴν διάνοιαν, ἐνῷ εἰς τὴν ὑπαρξίαν βιοῦται τοῦτο ως διαλεκτικὴ κατάστασις μὴ ἐπιδεχομένη λογικὴν ἔρμηνείαν. Ο ἀντιφατικὸς Θεός τοῦ Sartre δὲν εἶναι τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ τῆς λογικῆς· εἶναι ἀπλῶς ἐν τῇ φύσει Αὐτοῦ ως ἀντικείμενον τοῦ ὄρθιοῦ λόγου ἀπαράδεκτος, διότι κρίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μὴ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου δυνατότητος πραγματοποιήσεως τῆς αὐτοθεοποιήσεως. Δὲν τίθεται ως κριτήριον ἡ διαλεκτικὴ ὑπαρξίας καὶ ἡ ἀντίθετος φορὰ τῆς τραγικῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ἡ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου φορὰ ἀποδεικνύεται ἀχρηστος καὶ ματαία. Τὸ En-soi (τὸ αἰώνιον τοῦ Kierkegaard) δὲν ἔρχεται διὰ τὸν Sartre εἰς ἐπαφήν, ως καθ’ ἑκυτὸ πλῆρες καὶ ἀναπαυόμενον, μὲ τὴν φθοροποιὸν χρονικότητα (τὴν «Στιγμὴν» τοῦ Kierkegaard). Διότι, τὸ En-soi δὲν ἔχει σχέσιν μὲ ὑπαρκτικὰς κατηγορίας. Υπάρχει — ως εἴδομεν εἰς τὸ Πρῶτον Μέρος — ως Μηδέν, ἀχρονον, ἀκίνητον, γαῶδες. Οὐδεμία σύνθεσις εἶναι δυνατή μετὰ τῆς ὑπάρξεως, διότι ἐπέρχεται ἀμέσως ὁ Μηδενισμός αὐτῆς. Άλλὰ τὸ Αἰώνιον διὰ τὸν Kierkegaard ἔχει ὑπαρκτικὰς ἐξ ἀντικειμένου ἀποκαλυπτομένας κατηγορίας, τῶν ὅποιων βασιλεύει ἡ ἀγάπη. Η ἐπαφὴ δὲν εἶναι ἐξ ἀνθρωπίνης ἐπόψεως (ὅπως καὶ διὰ τὸν Sartre) δυνατή, εἶναι ὅμως ἐκ τῆς ἀντιθέτου φορᾶς, — ἐκ τοῦ αἰώνιου — γεγονός, διὰ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Θεοῦ νὰ πραγματο-

ποιήση τὴν ἐπαφὴν ἔξεργόμενος τοῦ ἀκινήτου En-soi ἐξ ἀγάπης, ή ὅποια εἶναι ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ δύναμις τῆς οὐσίας Αὐτοῦ.

‘Η «Στιγμὴ» φονεύει ἀδίκως, ἀνοήτως καὶ ματαίως· τὸ πάθος τῆς εἶναι ἀχρηστὸν, δταν δὲν συνάπτῃ τις ἐν τῇ ὑπάρξει τὸ αἰώνιον καὶ τὸ χρονικὸν διὰ τοῦ πάθους, ὅπως σκανδαλωδῶς ἐνεργεῖ τοῦτο πάλιν ἐν μιᾷ Ἰστορικῇ Στιγμῇ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ὁ Χριστός. ’Ο Sartre εὑρίσκεται ως δὲνεύ ἀποκαλύψεως ὑπαρξιστικὸς (οὐχὶ ὑπαρχτικὸς) φιλόσοφος ἐν δικαίῳ. Τὰ πάντα ἀποκαλύπτονται μάταια διὰ τὴν ὑπάρξιν καὶ τὸ πάθος αὐτῆς ἀχρηστὸν. «Χάνεται» ὁ ἀνθρώπος ματαίως καὶ ἐντὸς τῆς ἀνοήτου ἐλευθερίας του, ἡ ὅποια ψιθυρίζει εἰς αὐτὸν νὰ γίνη Θεός, ἐνῷ γνωρίζει, ὅτι τοῦτο σημαίνει θάνατον, ἐξαφάνισιν. Δὲν «χάνεται» ὅμως ὁ ἀνθρώπος ματαίως, δταν ἐν τῇ ὑπάρξει αὐτοῦ βιώσῃ τὸ γεγονός, δτι δ Θεός, μὴ ἀνεχόμενος τὴν ματαίαν αὐτοκαταδίκην ἐν ἐλευθερίᾳ πρὸς ἀδύνατον ἀπόκτησιν τοῦ θείου En-soi ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, «χάνεται» ὁ ίδιος ἐν Χριστῷ προσλαμβάνων τὸ Pour-soi τοῦ ἀνθρώπου καὶ «φονευόμενος» ὑπ’ αὐτοῦ. ‘Η ὑπάρξις ἀντιλαμβάνεται τότε τὸ πεπερασμένον τῆς φύσεως αὐτῆς ως Pour-soi, ἀλλὰ διαβλέπει ἐν αὐτῷ τὴν συνύπαρξιν τοῦ θείου En-soi, οὐχὶ διὰ ν’ ἀποτελεσθῇ τὸ Ens causa sui («Θεός») τοῦ Sartre, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ μετοχὴ εἰς τὰ ὑπαρχτικὰ ἴδιωματα τῆς γάριτος Αὐτοῦ. ’Η αὐτοθεοποίησις εἶναι ματαία προσπάθεια, τὸ ἀχρηστὸν πάθος τοῦ ἀθέου ὑπαρξισμοῦ, ἡ μυστικὴ ὅμως θέωσις εἶναι τὸ κατ’ ἐξοχὴν ὑπαρχτικὸν βίωμα τοῦ χριστιανικοῦ, τοῦ ἀληθιοῦ ὑπαρξισμοῦ.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω εἶναι δυνατὸν, ἐν τινι μέτρῳ, νὰ κατανοηθῇ ἡ μοναδικὴ περὶ Χριστοῦ κρίσις, ἡ ὅποια ως τελικὸν συμπέρασμα κατακλείει τὸ δγκῶδες ἔργον. Εἶναι κρίσις φαινομενικῆς ἀδιαφορίας πρὸ τῆς παρεχομένης εἰς τὴν ὑπάρξιν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ λυτρώσεως ἐκ τοῦ ματαίου μακρὰν Αὐτοῦ θανάτου. Διὰ τὸν Sartre φαίνεται προτιμότερον νὰ ἀποθνήσκῃ τις ματαίως, ἀλλὰ θνήσκων νὰ παραμένῃ ἀνεξάρτητος, ἔστω ως καταδικασμένος ἐλεύθερος. Αὐτὸς εἶναι ὁ κοινὸς νοῦς τῆς ἐποχῆς μας, ὁ ὑπαρξισμὸς τῶν μαζῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ὁ ὑποφέρων ἐκ τῆς ἴδιας αὐτοῦ ἐλευθερίας ἐν τῇ ἀρνήσει νὰ θυσιάσῃ αὐτὴν πρὸς στιγμὴν ως ἀπόλυτον, διὰ νὰ λάβῃ ταύτην πάλιν ως σχετικήν, φοβούμενος τὴν «δέσμευσιν», τὴν ὅποιαν ἐπιβάλλει εἰς τὴν ὑπάρξιν ἡ ἐκδηλωθεῖσα ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Χάριν τῆς διατηρήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς ἡ ὑπάρξις τοῦ Sartre μάχεται ἐμμέσως κατὰ τοῦ Χριστοῦ. ’Αλλὰ κατὰ μέτωπον ἀγῶν ἐναντίον τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι δυνατὸς μέσω τῶν ὑπαρχτικῶν κατηγοριῶν ἡ τῶν ὑπαρξιστικῶν βιωμάτων. ’Ο Sartre γνωρίζει τοῦτο καλῶς καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀγωνισθῇ ἐμμέσως διὰ τῆς ἐπιδεξεως ἀδιαφορίας πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ, προσπαθῶν νὰ καταδείξῃ δι’ ὅλου τοῦ ἔργου του, ὅτι τὸ πάθος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀχρηστὸν, διότι Θεός δὲν ὑπάρχει, ἀρά καὶ τοῦ

Χριστοῦ τὸ πάθος ὡς θεῖον εἶναι ἀκατανόητον, ἀντιφατικὸν καὶ ὡς τοιοῦτον μάταιον καὶ ἄχρηστον.

Ματαία δύμας διὰ πάντα ἀληθῶς ὑπαρκτικῶς σκεπτόμενον εἶναι ἀκριβῶς ἡ προσπάθεια αὐτὴ τοῦ Sartre. Διότι, τὴν τελευταίαν φράσιν του τῆς ἐπιφανειακῆς ἀδιαφορίας πρὸς τὴν θυσίαν τοῦ Χριστοῦ στηρίζει εἰς τὴν λογικήν ἀπόδειξιν τῆς μὴ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Πᾶς ὑπαρκτικῶς σκεπτόμενος συμφωνεῖ μὲ τὸν Sartre, ὅτι ὁ Θεὸς ἐναντίον τοῦ δποίου ἀγωνίζεται εἶναι νεκρός, εἶναι «ὁ νεκρὸς Θεὸς τοῦ Nietzsche», ὁ ἀγνωστος, ὁ Θεὸς τῶν φιλοσόφων, ἡ 'Απόλυτος' Ιδέα, τὸ "Ον παντὸς δντος, ὁ τύραννος Θεὸς τῆς σκέψεως, μὲ τὸ «διαπεραστικὸν βλέμμα», ὁ δυνάστης τοῦ κόσμου καὶ ὁ ὑπεύθυνος τῆς Δημιουργίας. Ἀλλ' αὐτὸς εἶναι διὰ τοὺς Kierkegaard, Heidegger καὶ Jaspers καὶ πᾶσαν ὑπαρκτικὴν φιλοσοφίαν ἐν φάντασμα, τὸ 'Ἐγώ τοῦ ἀνθρώπου ἐν νοσταγλίᾳ διὰ τὸ ἀπειρον. Οὕτως ὁ Sartre γίνεται ἀντίθεος κατὰ δονκιχωτικὸν τρόπον διὰ τὸν συνεπῆ φιλόσοφον τῆς ὑπάρξεως. Δὲν ὑπάρχει ἀντικείμενον πραγματικόν, ἐναντίον τοῦ δποίου ἐν δνόματι τῶν ὑπαρκτικῶν βιωμάτων βάλλει. Μάχεται ἐναντίον τῆς ἴδιας αὐτοῦ φαντασίας. Καὶ δταν τέλος ἔρχεται νὰ κρίνῃ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, τότε ἀκριβῶς ἀναγκάζεται νὰ παραδεχθῇ ἀντίθετον τὴν ἔννοιαν τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ τότε δλόχληρος ἡ θεωρία τοῦ δγκώδους ἔργου τίθεται ἐν κινδύνῳ καὶ διὰ τὸν χριστιανὸν ὑπαρξιστὴν προσφέρεται ἐν τῇ ἀρνήσει ταύτη πλήρης κατάφασις τῆς πίστεως αὐτοῦ, διότι καὶ αὐτὸς τὸ ἴδιον μετὰ τοῦ Sartre ἐν προκειμένῳ πιστεύει καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀντιθέτου πάθους τοῦ θείου αἰσθάνεται μυστικῶς ἐν τῇ ὑπάρξει του τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ.

'Ο Θεὸς δὲν ὑπάρχει διὰ τὴν λογικήν. 'Ἄρα, συμπεραίνει ὁ Sartre, «τὸ πάθος τοῦ ἀνθρώπου» (δηλαδὴ νὰ γίνῃ Θεὸς) «εἶναι ἀντίθετον τοῦ Χριστοῦ, διότι ὁ ἀνθρωπός χάνεται ὡς ἀνθρωπός διὰ νὰ γεννηθῇ ὁ Θεός». πᾶς δὲ λογικῶς σκεπτόμενος συμπληροῦ, βασιζόμενος ἐπὶ τῆς λέξεως «ἀντίθετον», ἀρα ὁ Χριστὸς χάνεται ὡς Θεὸς διὰ νὰ γεννηθῇ ὁ ἀνθρωπός. Δὲν γράφει τοῦτο ὁ Sartre, ἀλλὰ σπεύδει νὰ διορθώσῃ τὴν τραγικὴν ἔκφρασιν τῆς ἀγωνιζομένης ἐναντίον τοῦ ἀληθιοῦ Θεοῦ λογικῆς του ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ματαιότητος τοῦ ἀνθρωπίνου πάθους, ἐφ' ὅσον ἀπλούστατα δὲν ὑπάρχει Θεός, ἀρα ματαίως πάσχει ὁ ἀνθρωπός. 'Ο ἀναγνώστης θὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀντίφασιν τοῦ φιλοσόφου. 'Ο μὴ ὑπαρκτὸς εἰς τὴν σκέψιν Θεὸς δὲν δύναται νὰ καταργῇ τὸ παράδοξον διὰ τὴν λογικήν πάθος τοῦ Θεοῦ. 'Αντιθέτως πιστοποιεῖ τοῦτο καὶ μεταθέτει τὸν ἀληθῆ πλέον Θεὸν ὡς ἐνέργειαν καὶ ἐπομένως ὡς ἐμπειρίαν τῆς ὑπάρξεως. 'Ο Kierkegaard ἐξ ἀντιθέτου φορᾶς γνωρίζει πλήρη ἐπιβεβαίωσιν τῆς ὑπαρκτικῆς σκέψεώς του. Δὲν ὑπάρχει ὅλος Θεὸς εἰμὴ ὁ 'Εσταυρωμένος καὶ μέσω μόνον αὐτοῦ ἔρχεται ὁ ἀνθρωπός πρὸς τὸν ἀληθῆ Πατέρα. 'Η κίνησις τοῦ χριστιανοῦ

ύπαρξιστοῦ δὲν γίνεται ἐκ τῆς ὑπάρξεως κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν Θεόν, ἀλλ' ἀναγκαστικῶς μέσῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, πρὸς τὸν Πατέρα Αὐτοῦ⁽¹⁾.

Ο Sartre διὰ τῆς τελευταίας φράσεώς του μαρτυρεῖ τὴν ταραχήν, εἰς τὴν ὅποιαν περιπίπτει ἡ ὑπαρκτικὴ σκέψις μετὰ τὸν ἀντίθεον ἀγῶνα της, δταν πλησιάσῃ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ. Τότε ἡ θὰ ἐνωθῇ τις μετ' Αὐτοῦ διαλεκτικῶς, ἀποθνήσκων μυστικῶς ἐν Αὐτῷ ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν, ἡ, ὡς προστάτης «τῆς φθηνῆς» ἔλευθερίας τῆς ὑπάρξεως πρὸς ματαίαν αὐτοθεοποίησιν, θὰ ἀρνηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διὰ τοῦ ὄρθιοῦ λόγου ἀθεῖας τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν πάθους ὑπάρξεως καὶ πάθους Χριστοῦ διὰ νὰ καταδείξῃ τὸ ἄχρηστον καὶ ἀδύνατον τῆς μεταξὺ αὐτῶν ἐπαφῆς. Τὸ δεύτερον τοῦτο ἀκολουθεῖ ὁ Sartre παρουσιάζων ἀντιφατικὸν καὶ ἡμιτελῆ ὑπαρξισμόν.

1. «Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ» (Ιω. 14, 6).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Η ΥΠΑΡΞΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

Η βαθυτέρα μελέτη τοῦ φιλοσοφικοῦ ὑπαρξισμοῦ καὶ ἡ συμπερασματικὴ ἀπὸ θεολογικῆς ἐπόψεως κρίσις ἐκ τῶν ἔργων τῶν τεσσάρων ὑπαρξιστῶν φιλοσόφων, ως ἐγένετο αὕτη ἀνωτέρω ἐν τῷ Δευτέρῳ Μέρει, πείθει, δτὶ ἡ φιλοσοφία τῆς ὑπάρξεως δὲν τίθεται ἀπλῶς εἰς σχέσιν «φιλοσοφίας καὶ θρησκείας» μετὰ τῆς πίστεως, ως τὰ ἄλλα φιλοσοφικὰ συστήματα, ἀλλὰ φιλοσοφίας πρὸς χριστιανικὴν ἐμπειρίαν, ἢτοι πρὸς βιουμένην ἐν τῇ ὑπαρκτικῇ σκέψει πραγματικότητα. Τοῦτο ἐμφανίζεται ἀναποφεύκτως ως ἀνάγκη, ἵτις δημιουργεῖται ἐν ἡμῖν ἐκ τῆς παραδοχῆς ως βασικῶν κατηγοριῶν τοῦ σκέπτεσθαι τὰ ἐν τῷ κόσμῳ βιώματα τῆς ὑπάρξεως καὶ τὴν ποικιλόμορφον ἔκφρασιν τοῦ πεπερασμένου τῆς ζωῆς. Συγχρόνως δμως δ αὔστηρὸς καὶ συνεπής περιορισμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ πεπερασμένου ἀποδεικνύει τὸ ὅπειρον καὶ αἰώνιον περιεχόμενον τῆς ἐν ἀντιδράσει διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τούτου τιθεμένης ὑπάρξεως. Οὕτως ἡ «ὑπαρκτικὴ σκέψις» τῶν Kierkegaard καὶ Jaspers ἔξωτερικεύει τὴν ἐμπειρίαν ταύτην καὶ ἡ «ὑπαρξιστικὴ» τῶν Heidegger καὶ Sartre, μὴ ἀσχολουμένη — ως καθαρὰ καὶ αὐτοπεριοριζομένη φιλοσοφία τῶν ἐγκοσμίων — περὶ ταύτην, μαρτυρεῖ ἔμμεσον καὶ ἀνέκφραστον φοράγον οὐχὶ πρὸς ἀφηρημένην καὶ ἐν νῷ συλλαμβανομένην ἔννοιαν Θεοῦ, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρξίν Αὐτοῦ. Εἰς ἀμφοτέρας δμως τὰς περιπτώσεις ἡ πίστις αὕτη παρουσιάζεται ως πρό-βλημα· εἰς μὲν τὴν πρώτην ἐμφανίζεται ως τὸ σκάνδαλον διὰ τὴν σκέψιν, ως ἀλύτρωτος ἀπὸ τοῦ πάθους κατάστασις, ως «ἀσθένεια πρὸς θάνατον» μὴ ἐπιτρέπουσα γαλήνην καὶ ἡρεμίαν ἐν τῷ κόσμῳ· εἰς δὲ τὴν δευτέραν τίθεται ἀναποφεύκτως ως τὸ μέγα ἔρωτηματικὸν τῆς ὑπάρξεως μετὰ τὴν φιλοσόφησιν περὶ τῆς «ἐν—τῷ—κόσμῳ—καταστάσεως» καὶ μόνον περὶ ταύτης. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο θὰ μελετήσωμεν βαθύτερον τὸ πρόβλημα τῆς πίστεως, ως δημιουργεῖται τοῦτο ἐν τῇ ὑπαρκτικῇ καὶ τῇ ὑπαρξιστικῇ σκέψει καὶ τὰς συνεπείας, τὰς ὁποίας ἡ τοιαύτη τοποθέτησις τῆς πίστεως ως προβλήματος δύναται νὰ ἔχῃ διὰ τὴν δυναμικὴν βίωσιν καὶ τὴν «ἀπόδειξιν» αὐτῆς ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς δι' αὐτῆς δημιουργουμένης ἀνωτέρας πνευματικῆς ζωῆς. Οὕτω θὰ ἀσχοληθῶμεν, πρῶτον, περὶ τὴν ἔξέτασιν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀναφένεται διὰ τῆς βαθυτέρας ἐν τῇ σκέψει συλλήψεως τῆς ἔννοίας τοῦ πάθους ἡ

ἀνάγκη τῆς πίστεως ὡς τοῦ βασικοῦ προβλήματος τῆς ὑπάρξεως, δεύτερον περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ προβλήματος τούτου γενικῶς εἰς τὸν ὑπαρξισμὸν καὶ τρίτον τὴν ἴδιαζουσαν ἀπάντησιν, τὴν δποῖαν λαμβάνει μόνον ὁ ὑπαρκτικῶς σκεπτόμενος καθ' ἐαυτὸν περὶ τοῦ λόγου τῆς πίστεως αὐτοῦ εἰς Χριστὸν διὰ τῆς ὑπαρκτικῆς σκέψεως.

1. ΠΩΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΕΙΤΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ ΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΑΡΚΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΕΩΣ

‘Η ὑπάρξις, τὸ πάθος αὐτῆς καὶ ὁ πάσχων Χριστός.

Διὰ τὸν μελετήσαντα σοβαρῶς τὰ ἔργα τῶν ἔξετασθέντων τεσσάρων ὑπαρξιστῶν φιλοσόφων δὲν εἶναι τόσον παράδοξος ἢ ἄμεσος ἢ ἔμμεσος ἀναφορὰ εἰς τὴν χριστιανικὴν τῆς «ὑπαρκτικῆς» καὶ «ὑπαρξιστικῆς» σκέψεως. Παρίσταται δομως ἀνάγκη, δπως, πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀπὸ χριστιανικῆς ἐπόψεως ἔξετάσεως τοῦ ὑπαρξισμοῦ, προβῶμεν ἐνταῦθα εἰς βαθύτεραν μελέτην τοῦ βασικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι τῶν ὑπαρξιστῶν, διὰ νὰ κατανοήσωμεν πληρέστερον τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἀναφαίνεται ἀναποφεύκτως ἢ ἀνάγκη τῆς ἀντιμετωπίσεως ὑπὸ τῆς ὑπάρξεως τῆς πίστεως ὡς τοῦ κατ' ἔξοχὴν προβλήματος αὐτῆς.

a. **‘Η ὑπάρξις ὡς βασικὴ κατηγορία τῆς σκέψεως καὶ ἡ Πίστις ὡς τὸ βασικὸν πρόβλημα αὐτῆς.** Εὐλόγως προβάλλει κατ' ἀρχὴν τὸ ἔρώτημα: τί εἶναι ὑπάρξις; ‘Η ἔρωτησις αὕτη δὲν τυγχάνει ἀμέσου καὶ ἵκανοποιητικῆς ἀπαντήσεως ἐκ μέρους τῶν φιλοσόφων τῆς ὑπάρξεως· διότι περὶ ταύτης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ θεωρητικὴ ἀνάπτυξις. ‘Η ὑπάρξις εἶναι τι τὸ ἀπροσδιδριστον, τὸ ἀσύλληπτον, τὸ ὑπερβαῖνον πᾶσαν λογικὴν ἐξήγησιν· διὰ τοῦτο ἡ ἔρωτησις, ὑποβαλλομένη εἰς ὑπαρξιστὴν φιλόσοφον, εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀτοπος, δπως καὶ ἡ ὑποβολὴ τοῦ ἔρωτήματος εἰς μυστικιστὴν, ὁ δποῖος ζῇ τὴν ἐν ἐαυτῷ παρουσίαν τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ τὸν εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ ἔνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ. ’Ἐν τούτοις δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἀρνητικὴν ταύτην κατ' ἀρχὴν ἔκφρασιν τῆς φύσεως τῆς ὑπάρξεως· διότι οἱ ὑπαρξισταὶ φιλόσοφοι παρὰ τὴν σιωπὴν αὐτῶν ἐν προκειμένῳ παρέχουν τὰ κίνητρα, ἵνα ὁ μελετητὴς αὐτῶν δημηγορῇ καὶ συλλάβῃ τὴν ὑπάρξιν ὡς ἴδιαν βασικὴν κατηγορίαν τοῦ φιλοσοφεῖν καὶ ἔκφρασθῇ οὕτω συμπερασματικῶς περὶ ταύτης.

Εἶναι γνωστόν, δτι πᾶς φιλόσοφος ἔκκινεῖ ἐξ ὀρισμένης πρωταρχικῆς βάσεως, ἥτοι τοῦ γνωστοῦ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ «πρωταρχικοῦ γεγονότος»⁽¹⁾ ‘Η ἀρχὴ αὕτη ἔχει βασικὴν σπουδαιότητα διὰ πᾶσαν μεταγενεστέραν ἀν-

1. Κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ A. Dondyne: «fait primitif» ἐν τῷ ἔργῳ του: «Foi Chrétienne et Pensée Contemporaine». Louvain 1952 σ. 20.

πτυξιν συστήματος φιλοσοφίας. Ούτως, ώς εἴδομεν, ὁ Descartes εἶχε τὸ cogito, ὁ Kant τὴν αὐτόνομον ἡθικὴν προστακτικὴν, ὁ Hegel τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν τοῦ Πνεύματος, ὁ Husserl τὴν Intentionalität. Οἱ ὑπαρξισταὶ ἔχουν ώς τοιαύτην ἀρχὴν τὴν ὥπαρξιν. Ἡ ὑπαρξις ὅμως ώς βασικὴ ἀρχὴ, ώς «γεγονὸς πρωταρχικὸν» δὲν εἶναι μία μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τούτων τῆς φιλοσοφίας τῶν νεωτέρων χρόνων, ἀλλ’ ἡ βασικὴ ἀρχὴ καὶ πηγὴ πάσης ἄλλης ἀρχῆς, τὸ ἀνεπανάληπτον γεγονὸς αὐτοῦ τούτου τοῦ ὑπάρχειν, ἃνευ τοῦ ὅποιου δὲν νοεῖται ἀρχὴ καὶ σκέψις. Κατὰ ταῦτα ἡ ὑπαρξις δὲν εἶναι βασικὴ φιλοσοφικὴ κατηγορία, ἡ ὅποια ἔχει ἀμεσον ἀναφορὰν εἰς τὸν νοητὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον τῶν ἀξιῶν, ἢ ἔστω ὑποκειμενικὴ τάσις ἐξωτερικεύσεως ἐμφύτου τινὸς βασικοῦ ἴδιωματος τοῦ ἀνθρωπίνου εἶναι, ἀλλὰ πολὺ βαθύτερον πάντων τούτων ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι τὸ γεγονὸς τοῦ 'Ἐγώ, τῆς αἰσθήσεως, δτι εἴμαι, δτι ὑπάρχω ἔξω πάσης κατ' ἀρχὴν σχέσεως, μόνος καὶ ἀπομεμονωμένος. Ὁ Descartes π. χ., ώς παρετηρήσαμεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ, ἀμφιβάλλει περὶ πάντων, δὲν δύναται δῆμως νὰ ἀμφιβάλῃ περὶ ἐνδός: δτι σκέπτεται—«cogito»—καὶ συμπεραίνει ἔξ αὐτοῦ, δτι ὑπάρχει — «sum». Οἱ ὑπαρξισταὶ ἀκολουθοῦν τὴν αὐτὴν ὁδὸν, ἀλλ’ ἐμβαθύνουν ἀκόμη περισσότερον διὰ τῆς σκέψεως εἰς τὸ sum ώς πηγῆς καὶ αὐτοῦ τοῦ σκέπτεσθαι ἀκόμη. Τοῦτο σημαίνει, δτι καὶ αὐτοὶ διὰ τῆς σκέψεως κινοῦνται· τὸ cogito ὅμως κατ' αὐτοὺς δὲν βεβαιοῦ περὶ τῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' εἶναι μέσον καταδύσεως ἐντὸς αὐτῆς μέχρι τοῦ πυθμένος τῆς βάσεως καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ cogito, ἥτοι τοῦ sum (¹). Ούτως ἡ σκέψις μετὰ τὴν συμπερασματικὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεως δὲν ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, δὲν ἐξωτερικεύεται, δὲν ἀνοικοδομεῖ τὸ ὑπὸ τῆς ἀμφιβολίας πρὸς στιγμὴν ἐν παρενθέσει τεθὲν περιβάλλον, ἀλλ’ ἀντιθέτως ἐπανέρχεται εἰς ἑαυτήν, διὰ νὰ μεταβληθῇ εἰς «Σκέψιν—'Ὑπάρξεως», εἰς συλλογισμὸν τοῦ καθ' ἑαυτόν «'Ὑπάρχοντος» καὶ νὰ πιστοποιήσῃ τὸ εἴναι προγενεστέρας ἀρχῆς, ἡ ὅποια δὲν ἐπιδέχεται οἶονδήποτε χαρακτηρισμόν, ὑπὸ τοῦ cogito παρεχόμενον, ώς ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος. Ἡ σκέψις, ἡ ὅποια τείνει πρὸς τὸν κόσμον διὰ νὰ ἀξιολογήσῃ αὐτὸν ώς πρωταρχικὴ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου, ὁδεύει διὰ τὸν ὑπαρξιστὴν κατὰ πρῶτον πρὸς τὰ ἔνδον διὰ νὰ ἐξαφανισθῇ ώς λογικὴ ἀρχὴ ἐντὸς τῆς παραδόξου ὑπάρξεως, πιστοποιοῦσα τὴν ἀνωτερότητα αὐτῆς

1. Δὲν εἶναι, κατὰ ταῦτα, δρθὸν καθ' ἥμᾶς τὸ γραφόμενον εἰς ἔγκυκλοπαιδείας ἡ συντόμους περὶ ὑπαρξισμοῦ μελέτας, δτι δ ὑπαρξισμὸς ἀντιστρέφει τὸ cogito, ergo sum τοῦ Descartes (βλέπε εἰσαγωγὴν σ. 20 κ. ἐ) εἰς sum, ergo cogito. Ἡ κίνησις ἀρχεται καὶ διὰ τοὺς ὑπαρξιστὰς ἐκ τοῦ cogito, ἀλλ' ἔχει ἄλλην κατεύθυνσιν, ἥτοι οὐχὶ πρὸς τὰ ἔξω, πρὸς τὰ ἀντικείμενα, πρὸς τὸ 'Απόλυτον 'Ον, πρὸς τὴν ἀφηρημένην 'Ιδεαν, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἔνδον καθ' ἑαυτήν, ὁπότε συναντᾷ ώς ἀρχὴν τοῦ cogito τὴν ὑπάρξιν, τὸ sum καὶ μεταβάλλεται πλέον εἰς Σκέψιν 'Ὑπάρχοντος (πρβλ. τὴν διάκρισιν. Denken καὶ Skepsis παρὰ Kierkegaard. Πρῶτον Μέρος σ. 52-53).

καὶ νὰ μεταβληθῇ οὕτως ἀπὸ ἀφηρημένην νοητικὴν ἐνέργειαν εἰς «ὑπάρχοντα σκεπτόμενον». Ἡ κυριαρχικὴ σκέψις δοκιμάζει ἐν τῇ αἰσθήσει τῆς ἔξαρτησεως αὐτῆς κλονισμὸν καὶ συνταράσσεται, διότι συνδέει ἑαυτὴν πρὸς ἀρχὴν λογικῶς ἀπροσδιόριστον, ἀδημιούργητον ὑπ’ αὐτῆς, πρὸς γεγονὸς ἀναντίρρητον· ἀρχὴν ὅμως, ἡ ὅποια, μεταβαλλομένη διὰ τῆς σκέψεως ταύτης εἰς «σκέψιν ὑπάρχοντος» πρέπει νὰ προσδιορισθῇ καὶ νὰ δημιουργηθῇ. Ἡ ὑπαρξία εἶναι τὸ ἐν ἐμοὶ ἀτελεύτητον χάος, τὸ καθ’ ἑαυτὸν ἀναπαυόμενον «Τίποτε», τὸ ὅποιον ἐν τῇ ἐπαφῇ μετὰ τῆς σκέψεως πρέπει νὰ δημιουργηθῇ ἐκ τοῦ Μηδενός. Διὰ τοῦτο δι’ ὅλους τοὺς ὑπαρξιστὰς ἡ ὑπαρξία εἶναι ἐκείνη, ἡ ὅποια θὰ γίνῃ ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν.

‘Ο ἄνθρωπος κατὰ ταῦτα εὑρίσκεται εἰς τραγικὴν θέσιν διχασμένος καθ’ ἑαυτόν· διότι δὲν εἶναι μόνον ὑπαρξίας καθ’ ἑαυτήν, ἀλλ’ εἶναι καὶ σκέψις πρᾶξις, ἐνέργεια, ἡ ὅποια καταστρέφει τὸ «καθ’ ἑαυτήν» τοῦτο ἐν τῇ προσπαθείᾳ προσδιορισμοῦ καὶ δημιουργίας τῆς ἀπροσδιορίστου καὶ ex-nihilo ἀναπηδῶσης ὑπάρξεως. Οὕτω πᾶν κατηγόρημα τῆς ὑπάρξεως σημαίνει ἀρνησιν ἑαυτῆς. Ἡ ἀληθῆς ὑπαρξίας δὲν ἐπιδέχεται κατηγόρημα· διότι αὐτὴ αὐτὴ ἡ ὑπαρξία εἶναι τὸ ἑαυτῆς κατηγόρημα· διὰ τοῦτο ὁ Θεός—ώς μόνη ἀληθῆς ὑπαρξίας—ἀπαντᾷ εἰς τὸν Μωυσῆν: «Ἐγὼ εἰμι ὁ "Ων"» ('Εξόδ. γ' 14). δὲν εἴμαι τι, εἴμαι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἴμαι, ὁ καθ’ ἑαυτὸν ὑπάρχων καὶ ἀναπαυόμενος. ‘Ο ἄνθρωπος ὅμως ἐν τῇ συλλήψει τῆς ὑπάρξεως αὗτοῦ ἀντιλαμβάνεται, διτι δὲν εἶναι ὁ δῶν, ἀλλ’ ἔχει ὑπαρξίν τοιαύτην, οἷαν θὰ δημιουργήσῃ αὐτὴν οὐσιαστικῶς ὁ ἴδιος ἐν ἐλευθερίᾳ. Τοῦτο εἶναι τὸ αἴτιον τῆς αὐτοκαταστροφῆς τοῦ ἀνθρωπίνου εἶναι, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τῆς φορᾶς αὗτοῦ πρὸς δημιουργίαν ἑαυτοῦ ὡς συγκεκριμένης ἱστορικῆς ὑπάρξεως. ’Εδῶ εὑρίσκεται τὸ αἴτιον τῆς κοιμωμένης ἀγωνίας τοῦ ’Αδάμ πρὸ τῆς πτώσεως κατὰ τὸν Kierkegaard ἡ αἰσθήσις δηλαδὴ τῆς δυνατότητος νὰ αὐτοδημιουργηθῇ οὕτος ὡς ἐλευθέρα ὑπαρξία· ἐδῶ ἡ ἀγωνία τοῦ Jaspers εὑρισκομένου ἐπὶ τῆς μεθορίου μεταξὺ πεπερασμένου καὶ ἀπείρου· ἐδῶ ἡ ἀγωνία τοῦ Heidegger ἐμπροσθεν τῆς ἀσυλλήπτου σχέσεως τοῦ Μηδενὸς καὶ τοῦ ἐδῶ—ὑπάρχειν· ἐδῶ ἡ ἀγωνία τοῦ Sartre διὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ Μηδενὸς μετὰ τοῦ “Οντος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἥτις ἐμφανίζεται ἐν τῇ προσπαθείᾳ αὐτοῦ νὰ δημιουργήσῃ καθαρῶς ἴδιαν ὑποκειμενικὴν ὑπαρξίαν.

Οἱ φιλόσοφοι τῆς ὑπάρξεως παρουσιάζουν ἀπόλυτον συμφωνίαν ἐν προκειμένῳ. Ἡ ὑπαρξία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πεδίον ἀναποφεύκτου καὶ σκληροτάτης ἀντιθέσεως. Ἡ σκέψις συνειδητοποιεῖ τὸν διχασμὸν τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τοῦ ’Ἐγὼ αὗτοῦ· εἶναι παρουσία ἐπιφαινομένου ’Ἐγὼ πρὸ βασικοῦ καὶ ἀπροσδιορίστου τοιούτου. Εἶναι, ἐν ὅλοις λόγοις, διὸ μὲ δύο ἐνεργείας: μίαν πεπερασμένην καὶ μίαν ὑπερβατικήν, μίαν ἀναλογοῦσαν πρὸς τὸ ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι—ἐρριμμένην καὶ καταδικασμένην ἐγκόσμιον ὑπαρξίαν—καὶ μίαν ὑπερβαίνουσαν τὸν κόσμον καὶ τείνουσαν πρὸς τὴν ἀπειρον αὐτῆς καταγωγήν,

ἡ ὁποία διὰ τὸν Kierkegaard εἶναι τὸ αἰώνιον, διὰ τὸν Jaspers αὕτη αὕτη
ἡ ὑπερβατικότης, διὰ τὸν μὴ ἀπολύτως ὑπαρξιστὴν Heidegger ἀπλῶς ἡ
Erschlossenheit (τὸ ἀνοιγμα τοῦ «Da-sein»), διὰ τὸν Sartre τὸ En-soi, τὸ
Μῆδεν τοῦ δυντος ἐν τῇ καθ' ἑαυτὸν καταστάσει. Πᾶς ὑπαρξιστὴς φιλόσοφος,
συλλαμβάνων διὰ τῆς σκέψεως τὴν ὑπαρξιν ὡς βασικὴν ἀρχὴν καὶ «πρωταρ-
χικὸν γεγονός» τοῦ φιλοσοφεῖν, ζῇ τὸ δρᾶμα ἐνδεξιγνιάστου διχασμοῦ.
Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ διαλεκτικὴ τοῦ ὑπαρξισμοῦ εἶναι ριζική, ἐσωτερική
καὶ ἐπομένως τραγική, διότι αὕτη δὲν εἶναι ἀντίθεσις ὑποκειμένου καὶ ἀντι-
κειμένου, 'Ἐγώ καὶ μὴ—Ἐγώ, 'Απολύτου καὶ σχετικοῦ Πνεύματος. Δὲν
εἶναι ἀντίθεσις, ἡ ὁποία λαμβάνει χώραν ἔξω ἐμοῦ ἡ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ πε-
ριβάλλοντος, ἀλλ' εἶναι ἀντίθεσις ἐσωτερική, εἶναι διχασμὸς προσωπικότητος.
Μὴ νομισθῇ δέ, ὅτι εἶναι μόνον ἀντίθεσις σκέψεως καὶ ὑπάρξεως, διότι αὕτη
εἶναι ἀπλῶς ἡ πρώτη καὶ «ἐπιφανειακή» ἀντίθεσις, ἡ ὁποία ὅμως ρίπτει τὸν
σκεπτόμενον πλέον ὑπάρχοντα εἰς τὴν βαθυτέραν καὶ τραγικωτέραν ἀντίθεσιν,
ἥτοι αὕτην τῆς ὑπάρξεως καθ' ἑαυτὴν μεταξὺ πεπερασμένου καὶ ἀπείρου.
Τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς τὸ αἴτιον τῆς διαγνώσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς πολίτου
δύο κόσμων, ἀντιτιθεμένων ἐν ἀλλήλοις οὐχὶ ὡς ἀνωτέρας καὶ κατωτέρας
πραγματικότητος, ἀλλ' ὡς ζωοποιοῦ καὶ θανατηφόρου συγχρόνως καταστά-
σεως τῆς ὑπάρξεως. Αὕτη εἶναι διαλεκτικὴ καθ' ἑαυτὴν (¹) συλλαμβανομένη
ὡς παράδοξος κατὰ τὸν Kierkegaard, ὡς ἀνοησία κατὰ τὸν Sartre, πηγὴ
διὰ πάντα ὑπαρξιστὴν ταλαιπώρου ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως καὶ ἀνιάτου ἀγω-
νίας. 'Η θλίψις δὲν ἔρχεται ἔξωθεν· τὸ δρᾶμα τῆς ζωῆς ἐμφωλεύει ἐντὸς τῆς
διχασμένης προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο δὲ, τι ἔξωτερον εὑ-
τος ὡς πρᾶξιν καὶ σκέψιν, εἶναι κατ' ἀρχὴν δημιουργική καὶ θαυμαστὴ
ἐνέργεια, ἀλλὰ συγχρόνως ἐπιστρέφει ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ ίδίου καὶ τῆς βα-
θυτέρας του πραγματικῆς ὑπάρξεως ὡς ἀνθρωποκτόνος δύναμις.

'Η ἀποκάλυψις αὕτη τῆς τραγικῆς διαλεκτικῆς καθ' ἑαυτὴν καταστάσεως
τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου καλεῖ τὸν φιλόσοφον νὰ διαγνώσῃ ὡς μυστη-
ριώδη αὐτοῦ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν προορισμόν. Εἰδομεν ἀνωτέρω, δὲ, οὐ-
δεὶς ὑπαρξιστὴς τείνει νὰ θεωρήσῃ τὸν ἀνθρωπὸν αὐτοδημιουργούμενον ἐκ
τοῦ Μῆδενός—μόνον αἱ ἀξίαι τῆς ὑπάρξεως παράγονται ὑπὲρ αὐτοῦ ex-nihilo—
ἢ ὡς παραγόμενον μηχανικῶς ἐκ τῆς θλητικῆς. Πάντες φαίνεται νὰ συμφωνοῦν
μὲ τὸν Jaspers, δὲ, εἴμεθα ἔρριψμένοι εἰς τὸν κόσμον ὑπὸ ἀγνώστου χει-
ρός (²). 'Η διαλεκτικὴ τῆς ὑπάρξεως μαρτυρεῖ περὶ δημιουργικῆς πηγῆς
ἰσταμένης μακρὰν αὐτῆς, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐσωτε-
ρικὴ καθ' ἑαυτὴν ἀντίθεσις τῆς ὑπάρξεως. 'Ο ἀνθρωπὸς δὲν εἶναι μόνον ἀν-

1. Διὰ τοῦτο καὶ δὲ πλεονασμὸς εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ Kierkegaard : «der dia-
lektische Widerspruch» (βλέπε σ. 189).

2. Πρβλ. Karl Jaspers : «der philosophische Glaube» σ. 60.

θρωπος, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἔκφρασιν πάλιν τοῦ Jaspers «Gottbezogenes Wesen» («θεοσυνδεομένη οὐσία») (¹).

Τὸ πόδε τὰς συνθήκας ταύτας προβάλλει πλέον ἡ ἀνάγκη μεταφυσικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς ὑπάρξεως· ἐμφανίζεται, κατὰ ταῦτα, ἡ πίστις ως πρόβλημα, ως διλημμα (entweder - oder) (ἢ τὸ εν ἢ τὸ ἄλλο), τὸ δποῖον ἐπιζητεῖ ἀπὸ τὸν ἀνθρωπὸν ἀποφασιστικὴν ἐκλογὴν. Καὶ εἶναι πρόβλημα ἡ τοιαύτη πίστις· διότι δὲν εἶναι δμαλὴ κατάφασις ἢ ἀπλὴ ἀρνησις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἀπόφασις νὰ συλλάβῃ τις τὴν ἐν αὐτῷ ἀντίθεσιν ως τοιαύτην μεταξὺ Δημιουργοῦ καὶ δημιουργήματος, Θεοῦ καὶ Κόσμου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ ἀρνησις δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ως ἀθεῖα—ἢ ἀθεῖα πλέον δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὴν «θεοσυνδεομένην ὑπαρξίαν»—ἢ ἀρνησις συνεπάγεται θεοδικίαν, ἀντιθεῖαν, ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ Δημιουργοῦ ὑπὸ τῆς τραγικῆς ταύτης ὑπάρξεως. Ἀντιθέτως δὲ πίστις δὲν σημαίνει μόνον θρησκευτικότητα καὶ τυπικὴν δμολογίαν, ἀλλὰ μίμησιν θείου πάθους, παράδοσιν πρὸς λύτρωσιν ἐν τῇ συνειδητῇ βιώσει τοῦ τραγικοῦ στοιχείου τῆς ὑπάρξεως ἐν τῇ ἀναφορᾷ τούτου εἰς τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ (²). Διὰ τοῦτο τὸ πάθος τῆς ὑπάρξεως, ἡ ἀπελπισία καὶ ἡ ἀγωνία δύνανται ἐν τῇ συναισθήσει τοῦ διλήμματος τούτου νὰ διδηγήσουν τὸν φιλόσιφον τῆς ὑπάρξεως εἴτε εἰς τὸν περιφρονοῦντα κατὰ δυναμικὸν τρόπον τὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ Sartre, εἴτε εἰς τὸν διὰ τῆς βαθυτέρας κατανοήσεως τοῦ πάθους καὶ εἰς τὴν βάσιν τοῦ Σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ φιλοσοφοῦντα Kierkegaard. Τὸ πρόβλημα τῆς πίστεως τίθεται εἰς τὸ «πῶς» θὰ ἀντιληφθῇ τις τὸν τραγικὸν διχασμὸν καὶ τὸ πάθος τῆς ὑπάρξεως· δηλαδὴ, ἡ ως ἄχρηστον καὶ ἀνόητον, δπότε ἀκολουθεῖ τὸν Sartre ἡ ως φωνὴν μαρτυροῦσαν περὶ ἀποξενώσεως τοῦ ἔγω ἐκ τοῦ ίδίου 'Ἐγώ, ως πτῶσιν εἰς ἀντίθεσιν ἐκ προϋπαρχούσης συνθέσεως, ως σχίσμα προσωπικότητος καθ' ἔαυτὴν ἐπισυμβάντος ἔνεκα τῆς ίδιας ἐλευθερίας, δπότε διεύει μετὰ τοῦ Kierkegaard εἰς τὸν Γολγοθᾶ. Ἰδού τὸ πρόβλημα τῆς πίστεως, δπως τίθεται δξύτατον καὶ ἀναπόφευκτον ἐν τῇ τραγικῇ σκέψει παντὸς ὑπαρξιστοῦ φιλοσόφου, δ ὅποιος περιπίπτει διὰ τῆς διαλεκτικῆς καταστάσεως τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ καὶ τῆς ὑπαρκτικῆς σκέψεως εἰς τὴν μεταφυσικὴν τοῦ πάθους (³).

1. Karl Jaspers : «Einführung in die Philosophie» σ. 62.

2. 'Ο E. Brunner παρατηρεῖ : «Οὐδὲν δημιούργημα δύναται νὰ ὑποφέρῃ, δπως δ ἀνθρωπος, διότι οὐδὲν δημιούργημα εὑρίσκεται τόσον πλησίον τοῦ Θεοῦ. Μόνον τὸ πάθος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀληθῶς ἀνθρώπινον πάθος». («Der Mittler». Vierte Auflage. Zürich 1947 σ. 398).

3. Διὰ τοῦτο δ Kierkegaard γράφει, ἀναφερόμενος εἰς τὸ ἀσφαλὲς μέσον διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ἀληθοῦς γνώσεως : «αἱ κλεῖδες τοῦ πάθους εἶναι αἱ μόναι, ἐπὶ τῶν δποῶν δύναται νὰ βασισθῇ δ ἀνθρωπος» («Furcht und Zittern» σ. 33).

Καὶ δ E. Lögstrup παρατηρεῖ : «τὸ ἀληθῶς ὑπάρχειν δὲν εἶναι αἰσθητὸν διεύ τοῦ πάθους («Kierkegaards und Heideggers Existenzanalyse und ihr Verhältnis zur Verkündigung». Berlin 1950, σ. 34).